

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Diplomski rad

**Povijest pučkog školstva na području Vrbovca krajem 19. i
početkom 20. stoljeća**

Mentorica: dr. sc. Dunja Modrić-Blivajs

Student: Matija Pušić

Zagreb, studeni 2014.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Društvene, gospodarske i političke prilike u Hrvatskoj u 19. i početkom 20. stoljeća.....	7
2.1. Društvene prilike na području Vrbovca krajem 19. i početkom 20. stoljeća.....	11
3. Osnovno školstvo u Hrvatskoj u 19. i početkom 20. stoljeća.....	15
3.1. Školstvo od 1845. do 1874. godine.....	16
3.2. Školski zakon iz 1874. godine.....	18
3.3. Školski zakon iz 1888. godine.....	20
3.4. Nastavne osnove iz 1895. i 1905. godine.....	21
4. O počecima školstva u Vrbovcu.....	23
4.1. Povijest Pučke škole u Vrbovcu od 1769. do 1875. godine.....	27
5. Pučka škola u Vrbovcu od 1875. do 1911. godine.....	34
5.1. Učenici.....	39
5.2. Učitelji.....	47
5.3. Dobrotvori škole.....	51
5.4. Vjerske dužnosti.....	53
6. Pučke škole u Dijanešu i Poljani na početku 20. stoljeća.....	55
7. Zaključak.....	60
8. Bibliografija.....	63
9. Sažetak.....	66
10. Popis priloga.....	67

1. Uvod

Kao temu svog diplomskog rada izabrao sam povijest pučkog školstva na području Vrbovca krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Ovo je važno razdoblje stoga što tada nastaje prvi školski zakon na tlu Hrvatske (1874. godine), slijedom čega se školstvo moderniziralo te postalo naprednije i uređenije. Sav nadzor nad školama, koji je do tada imala Crkva, prešao je u ruke države, odnosno Kraljevske zemaljske vlade. Usprkos brojnim poteškoćama, važnost školstva je novim školskim zakonom uzdignuta na visoku razinu. Tako je i pučka škola u Vrbovcu krenula pravcem napretka i organiziranosti.

Spomenuti zakon je nalagao kako svaka škola mora voditi svoju spomenicu, odnosno bilježiti najvažnije podatke o radu škole, voditi evidenciju o učenicima, učiteljima, upravnom odboru, školskim nadzornicima itd. Taj svojevrsni dnevnik rada je najvažniji izvor za istraživanje povijesti pučke škole u Vrbovcu. Škola je spomenicu fizički dobila tek 1886. godine, no od 1875. do tada ukratko su opisani najvažniji trenutci u radu škole. Spomenicu je prvi počeo pisati ravnatelj škole Adam Smaić, koji je tu funkciju obnašao od 1873. zaključno sa školskom godinom 1910./11. On ne samo da je potanko opisivao djelovanje škole, već je usput pisao i o životu u vrbovečkoj župi, odnosno općini pa je spomenica zanimljiva kao izvor za prošlost Vrbovca i okolice općenito. Nakon njega je spomenica ograničena samo na rad škole, i to u daleko skraćeni obliku.

Zbog toga sam se odlučio ovaj rad smjestiti u vremensko razdoblje kraja 19. i početka 20. stoljeća, točnije od 1875. do 1911. godine. Ujedno u tom povijesnom periodu od 36 godina mogu detaljnije analizirati i opisati sve aspekte djelovanja pučke škole nego što bih to bio u mogućnosti za duže razdoblje. Na taj način mogu zorno prikazati kako su izgledale školske navike ljudi u to vrijeme i u kakvim je uvjetima funkcionirala škola. To razdoblje nam je zanimljivo i zbog toga što su tada na području Vrbovca osnovane dodatne dvije pučke škole – u Dijanešu i Poljani. Pod terminom „područje Vrbovca“ smatram tadašnju župu vrbovečku, iz čijih sela su djeca polazila školu u Vrbovcu.

Dosad je povijest vrbovečkog pučkog školstva istražena na vrlo općenitoj razini. Naime, o tome govori monografija današnje osnovne škole u Vrbovcu, no kako ona pokriva dodatnih

nekoliko osnovnih škola, koje su danas pod njenom jurisdikcijom, te vremensko razdoblje od dvjestotinjak godina, ograničena je na prikaz samo najbitnijih događaja. Pritom valja uzeti u obzir da je u to djelo, primjerice, uključena pučka škola u Dijanešu, no ne i ona u Poljani, tako da o njoj dosad nije provedeno nijedno istraživanje. Pored toga, ne postoji neka detaljna sinteza povijesti pučkog školstva na vrbovečkom području. Djela dvojice povjesničara, Emila Laszowskog i Josipa Buturca, o prošlosti vrbovečkoga kraja govore samo o njenim počecima, i to u samo nekoliko rečenica. Zbog svih navedenih razloga mislim kako je ovakav rad prijeko potreban.

Na samom početku ovog rada pokušat ću smjestiti Hrvatsku u širi politički kontekst. Vidjet ćemo kako su teritorijalna rascjepkanost i financijska zavisnost oblikovale hrvatsku politiku u sklopu Austro-Ugarske te u kakvim sve okolnostima funkcionira hrvatsko gospodarstvo. Politička pozadina je bitna za lakše razumijevanje okolnosti u kojima nastaju školski zakoni, što je kasnija tema ovog rada. Ukratko ću objasniti sve modernizacijske promjene koje se odvijaju u Hrvatskoj nakon 1848. godine. Osobito ću se orijentirati na ona društvena previranja koja su mogla biti prisutna i u Vrbovcu kao tipičnom selu, odnosno manjem mjestu u Hrvatskoj u to vrijeme. Nakon toga ću prikazati kako su se modernizacijski procesi odrazili u samom Vrbovcu. Nabrojiti ću karakteristike Vrbovca u 19. stoljeću i također ga smjestiti u neku teritorijalnu cijelinu. Uz to ću opisati društvenu sliku njegova stanovništva.

Sljedeće poglavlje zahvaća školstvo u Hrvatskoj u 19. i početkom 20. stoljeća. Kako je Vrbovec u tom razdoblju imao samo nižu pučku školu, na tome mjestu ću se većinom orijentirati na osnovno školstvo kako bi obilježja pučkog školstva imala više prostora. Doduše, 1882. godine je otvorena škola za kućanstvo, no ona je djelovala samo godinu dana. Stoga u tom poglavlju neće biti spomena, primjerice, o srednjim školama ili fakultetima. Tako ću se ukratko dodaknuti školskih zakona, odredbi te nastavnih osnova izašlih u razdoblju koje obuhvaća tema ovog rada. Time želim kroz brojne čimbenike – poput školskih predmeta, samog ustrojstva i organizacije školstva, plaće učitelja itd. – stvoriti jasnu i temeljitu sliku o funkcioniranju pučkih škola. Opisat ću i stanje školstva s početka 19. stoljeća te nakon školskog propisa 1845. godine kako bih pokazao određeni napredak u školstvu, izazvan novim zakonima (1874. i 1888. godine).

Prije središnjeg dijela ovog rada posvetit ću se kritičkoj analizi izvora u kojima se spominje godina kada je osnovana prva pučka škola u Vrbovcu. Navest ću i sva saznanja o toj

temi, koja su izašla u dvije sinteze o samoj prošlosti mjesta Vrbovec. Nakon utvrđivanja točne godine početka rada prve pučke škole u Vrbovcu nastojat ću prikazati povijest škole do početka pisanja spomenice 1875. godine. Navest ću sve relevantne spoznaje koje se dotiču rada škole, njenih patrona, dobročinitelja, školske zgrade, učenika te naposljetku i njihovih učitelja.

Glavni dio rada započet ću opisom glavnih karakteristika te pučke škole: kako je podijeljena (na *svakdašnju* i *opetovnu* školu) i kojim predmetima su učenici podučavani osim onih propisanih. Zatim ću se dotaknuti zgrade u kojoj se održava nastava, njezina fizičkog izgleda te problema s prevelikim brojem učenika i manjkom školskih prostorija. Opisat ću kako je navedeni problem rješavan te naposljetku kako je 1891. godine kupljena i uređena nova školska zgrada, u kojoj je nastava održavana sve do 1952. godine. Dotaknut ću se školskog inventara kako bih stvorio uvid u tadašnje okruženje u učionicama te ostalih popratnih sadržaja uz školu poput *gombališta* ili školske knjižnice. Riječi će biti i o školskom vrtu te o njegovu značenju za budući život učenika. Nakon toga ću prikazati važnost i funkciju školskog odbora te školskih nadzornika.

Sljedeće poglavlje posvetit ću statističkim podacima o broju učenika, njihovu vjerskom i narodnom sastavu, izostancima itd. Za svaki aspekt u tom razdoblju izračunat ću prosječno brojčano stanje. Što se tiče školskih učitelja, smatram nepotrebnim orijentirati se na svakog posebno, ispisujući njihove životne priče, već ću napraviti ukupni presjek njihova rada u školi. Dakle, dotaknut ću se ukupnog broja učitelja, njihovih plaća te zanimljivih okolnosti pod kojima dolaze ili odlaze iz ove škole. Posebno mjesto u ovom radu imat će dobrotvori koji su promicali rad škole te doprinosili njezinu boljem i uspješnijem funkcioniranju. Kako su u spomenici informacije o vjerskim dužnostima učenika zauzele vrlo velik opseg, smatram prikladnim jedno poglavlje posvetiti i toj problematici.

Posljednji dio rada posvetit ću pučkim školama u Dijanešu i Poljani, iz čijih sela su djeca polazila pučku školu u Vrbovcu, prije nego su osnovane škole u tim mjestima. To poglavlje će više poslužiti radi usporedbe s vrbovečkom školom kako bismo mogli stvoriti cjelovitiju sliku o ovoj temi. Budući da su one u organizacijskom smislu funkcionirale prema istom načelu, neću detaljno opisivati svaki njihov povijesni aspekt, već ću se orijentirati samo na specifične probleme s kojima se škole susreću i razlike koje se mogu primijetiti u odnosu na vrbovečku školu te ću pritom izdvojiti neke zanimljivosti.

Veći dio ovog rada zasnovat će se na istraživanju „Spomenice Opće pučke škole u Vrbovcu“, čiji izvornik se nalazi u današnjoj *1. osnovnoj školi Vrbovec*. Iako je spomenica stara oko 128 godina, papir je dobro ušćuvan, a tekst čitak. Sve izjave koje smatram izrazito zanimljivima doslovno ću navesti u radu kako bih približio atmosferu s kraja 19. stoljeća te sve frustracije i probleme koje je osjećao tadašnji učitelj. Kao referencu u glavnom dijelu rada koristit ću Kirinovo „Uređenje pučke nastave“ kako bih mogao usporediti jesu li svi faktori u uređenju ove škole u skladu sa zakonskom osnovom. Mnogo je informacija u spomenici koje ne osjećam potrebu iskoristiti. Time mislim na detaljno zabilježene promjene članova školskog odbora, a ponekad i ljudi koji nadziru i upravljaju školama na kotarskoj, županijskoj i državnoj razini, zatim promjene među školskim nadzornicima te još detaljnije – promjene među učiteljskim osobljem. Na taj način ću izbjeći puko nabranje osobnih imena. Od izvora ću još koristiti anketne listove i statističke podatke koji se nalaze u Hrvatskom školskom muzeju te Cuvajevu „Građu za povijest školstva.“ Za poglavlje o pučkim školama u Dijanešu i Poljani koristit ću isključivo njihove spomenice, čiji rukopis je također dobro ušćuvan i čitak.

2. Društvene, gospodarske i političke prilike u Hrvatskoj u 19. i početkom 20. stoljeća

Neka od glavnih obilježja hrvatskog prostora u 19. stoljeću bile su teritorijalna razjedinjenost, financijska, politička i gospodarska zavisnost te nametanje njemačkog i mađarskog jezika u sklopu Habsburške Monarhije, odnosno kasnije Austro-Ugarske. Hrvatska i Slavonija pripadale su ugarskom dijelu, dok su Dalmacija i Istra bile pod austrijskom jurisdikcijom, s iznimkom Rijeke, koja je također potpadala pod ugarski utjecaj. Pored toga, još je iz vremena obrane Monarhije od Turaka, postojala i Vojna krajina. Razjedinjenost hrvatskih zemalja bila je golema kočnica privrednom i društvenom razvoju.¹ Takve okolnosti izazvale su među dijelom hrvatskih političara želju za ujedinjenjem hrvatskih povijesnih krajeva u jedinstvenu cijelinu kao i potrebu za većom suverenosti i političkom samostalnošću.

Revolucionarna zbivanja 1848. godine u Europi proširila su se i na Hrvatsku. Narod je zahtijevao brojne promjene koje bi Hrvatskoj donijele veću samostalnost te koje bi njeno društvo uvodile u europske demokratske norme. U takvim okolnostima na bansko prijestolje je došao Josip Jelačić. Od svih Jelačićevih poteza jedan od najzapamćenijih je, svakako, ukidanje kmetstva. Iako u praksi nije odmah došlo do konačnog ukidanja feudalnih odnosa, bivši kmetovi polako postaju vlasnici svojih zemljišnih posjeda, a veći dio njihovih podavanja prestaje. Prilagođavanje seljaštva novim uvjetima gospodarenja, kao i uređenje posjedovnih odnosa među seljaštvom bilo je kompliciran i dugotrajan proces, u kojem su oblasti prije svega uzimale u obzir interese bivših feudalnih gospodara.² Za seljaštvo je razdoblje prelaska iz feudalne u kapitalističku proizvodnju označavalo svojevrsnu krizu. Seljaci su proizvodili prvenstveno za svoje potrebe, dok za tržište vjerojatno nije ništa ostajalo. Kada se sve to uzme u obzir, čini se da su bili u potpunosti nepripremljeni za nove društvene odnose.

Odlaskom Ferdinanda V. s habsburškog prijestolja, carem postaje Franjo Josip I., čija je vladavina obilježila cijelu drugu polovicu 19. i početak 20. stoljeća (1848. – 1916.). Njegovim

¹ Gross, Mirjana, ur. *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981. str. 356.

² Isto, str. 348.

dolaskom ubrzo je proglašen ustav zbog kojeg je otpala ideja o preuređenju Monarhije u zajednicu ravnopravnih naroda. Ustavom su bečki vladajući krugovi nastojali ustrojiti centralističku državu u kojoj bi malim narodima dopustili određenu autonomiju, no u konačnici su ih željeli asimilirati u njemački narod i kulturu.³ Ubrzo je ustav ukinut, a 1851. godine nastupa otvoreno doba apsolutizma, u kojem je car bio nositelj sveukupne državne moći Monarhije. Stvoren je vojno-birokratski centralizam, koji podupire gospodarsku modernizaciju, ali sprječava političku djelatnost.⁴ Provodi se germanizacija, a hrvatska državna i nacionalna prava nastoje se suzbiti.

Razdoblje otvorenog apsolutizma potrajalo je do 1860. godine, kada je zbog katastrofalnog financijskog stanja u državi uspostavljena kombinacija apsolutizma i ustavnosti. Dvor je bio prisiljen vratiti hrvatski jezik kao službeni u javni život u Hrvatskoj i Slavoniji, a obnavlja se i politički život. Situacija u Monarhiji se nije popravljala, pa su naposljetku bečki krugovi morali odustati od centralističkog upravljanja višenacionalnom zemljom. Kako nisu bili spremni na federalizaciju Monarhije, odlučili su sklopiti sporazum s Mađarima, politički najjačom nacionalnom zajednicom nakon Nijemaca. Tako je nagodbom iz 1867. godine carstvo Habsburgovaca pretvoreno u dualističku monarhiju Austro-Ugarsku, kojoj su zajednički bili poslovi, vojska i financije, a oba dijela je povezivala i osoba vladara. Hrvatske zemlje su u toj novoj državnoj tvorevini i dalje ostale podijeljene kao i prije. Godinu dana kasnije sklopljena je i Hrvatsko-ugarska nagodba, koja je odredila državnopravni status Hrvatske i Slavonije do 1918. godine. Tim činom Hrvatska je u potpunosti financijski podređena Ugarskoj, koja je imala apsolutnu prevlast u raspoređivanju zajedničkih financijskih sredstava, odnosno u vođenju gospodarske politike. Nagodba je naišla na žestoko neodobravanje među Hrvatima, koji su zahtijevali veću samostalnost unutar Ugarske. Nezadovoljstvo je naposljetku rezultiralo revizijom Nagodbe 1873. godine.

Iste godine je na bansku poziciju došao Ivana Mažuranića, na kojoj je ostao do 1880. godine. Za vrijeme njegovog banovanja Hrvatsku su obilježile brojne liberalne reforme te gospodarski i kulturni naponi koji su vodili prema stvaranju građanskoga društva i jačanju hrvatskog položaja u nagodbenoj zajednici s Ugarskom.⁵ Daljnjim odredbama nestaju posljednji

³ Gross, str. 256.

⁴ Isto, str. 257.

⁵ Goldstein, Ivo. Hrvatska povijest. Zagreb: Novi Liber, 2004. str. 277.

ostatci feudalizma, dok se zadruge, kao zastarjeli društveni koncept na selu, nastoje zakonski ograničiti. Zemljište iz zajedničkog vlasništva postupno prelazi u privatno, čime se usitnjava te postaje dijelom nasljednog prava. Seljak je kao vlasnik vlastite zemlje morao plaćati sve veće poreze, što je bio problem za mnoge. Istodobno broj stanovništva naglo raste, a zbog industrijalizacije i novih oblika proizvodnje, kao i zbog teške agrarne krize koja je nastupila tih godina, dolazi do priljeva stanovništva u gradove. Razvoj hrvatske države i dalje ovisi o politici mađarske vlade, prema kojoj je hrvatska autonomija krajnje skućena. Vojna krajina je 1881. godine, nakon nekoliko desetljeća otezanja, konačno pripojena Banskoj Hrvatskoj.

Zbog sve češćih kršenja Nagodbe od strane Mađara, atmosfera u Hrvatskoj sve više poprima protumađarski karakter, koji naposljetku prelazi i u demonstracije. Kako bi smirio stanje u Hrvatskoj, za bana je 1883. godine postavljen Mađar Khuen-Héderváry, koji do 1903. godine u Hrvatskoj provodi samo mađarske interese. Car Franjo Josip se tomu nije protivio jer je stabilnost Monarhije ovisila o mađarsko-njemačkom dualizmu.⁶ Dvadesetogodišnje razdoblje Héderváryeva režima obilježili su politička samovolja, mađarizacija te onemogućavanje hrvatske autonomije. Héderváry je na sve načine nastojao zatomiti politički život u Hrvatskoj te samu ulogu oporbenih stranaka u Saboru. Zbog visokog imovinskog cenzusa koji je postavio, pravo na glasovanje je imalo tek 2% stanovništva, čime je želio osigurati vlastitu izbornu pobjedu u budućnosti.⁷ Slavoniju je naseljavao Mađarima, dok je istovremeno rastao broj iseljenika u prekoceanske zemlje, a kako bi oslabio hrvatsku nacionalnu ideju, poticao je regionalno „slavonstvo“.⁸ Srbi u Hrvatskoj su podržavali Héderváryjevu politiku, a Héderváry je sprskoj manjini davao privilegiran položaj, zbog čega u nekoliko navrata izbijaju i žestoke demonstracije protiv Srba. Svijest protiv Héderváryjeve politike sve je više rasla, ponovno se zahtijevala financijska samostalnost Hrvatske od Ugarske, kao i političke slobode. Nezadovoljstvo je kulminiralo 1903. godine nemirima u čitavoj Hrvatskoj, zbog čega Khuen Héderváry odlazi s banske pozicije. Time je nestalo simbola apsolutizma, a Hrvatska se u svrhu zaštite od mađarskih, njemačkih i austrijskih pretenzija okreće novim perspektivama te naposljetku svoju politiku usmjerava prema jačanju suradnje sa Srbima u Hrvatskoj.

⁶ Goldstein, str. 288.

⁷ Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo banske Hrvatske: demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.* Zagreb: Educa, 2009. str. 161.

⁸ Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross [et. al]. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860. – 1914.* Zagreb: Školska knjiga, 1968. str. 150.

Premda je Héderváryjev režim nastojao usporiti proces razvoja i modernizacije, gospodarstvo u Hrvatskoj je kraljem 19. stoljeća bilježilo blagi uspon. Također, usprkos kršenju političkih sloboda napredak se mogao primijetiti i na području organizacije uprave, školstva i kulture. Kako bi se tržište usmjerilo prema Budimpešti, odnosno Ugarskoj, izgrađena je željeznička mreža kroz Hrvatsku, što je bio bitan faktor u gospodarskom razvoju, jer je omogućavao brži protok ljudi i robe. Poljoprivreda je i dalje bila glavna privredna djelatnost, kojom se 1880. godine bavilo oko 84,64 % stanovništva Hrvatske i Slavonije, dok 1910. godine taj postotak pada na 78,82 %.⁹ S druge strane, u skladu s kapitalističkim tendencijama, lagani porast su počela bilježiti zanimanja u obrtu, trgovini i novčarstvu, kojima se 1910. godine bavi 11,59 % stanovništva.¹⁰ No od tog postotka vrlo je mali broj ljudi koji rade u velikim industrijskim poduzećima karakterističnima za tadašnje industrijalizirane europske zemlje, već su to većinom bili radnici u malim poduzetništvima, odnosno obrtima. Kao i u ostatku Europe, zdravstveni uvjeti života se poboljšavaju, pa prirodni prirast raste. Hrvatska i Slavonija 1880. godine imaju 1 892 499 stanovnika, a 1910. godine taj broj je porastao na 2 602 544 stanovnika.¹¹

Iako daleko sporije i manjim intenzitetom nego u razvijenim dijelovima Europe, vidimo da se u Hrvatskoj odvijaju svi procesi karakteristični za to vremensko razdoblje. Modernizacija Hrvatske je započela 1848. godine i nakratko je vođena iznutra. Zatim se taj proces neko vrijeme nastavio izvana (1850. – 1860.), nakon čega je nastupilo sedam godina pokušaja da se odredi položaj Hrvatske u odnosu na Austro-Ugarsku i da se nastavi modernizacija iznutra (1861. – 1868.). U nagodbenom razdoblju, koje traje od 1868. do 1918. godine, nastavljena je modernizacija iznutra, ali pod vrlo jakim utjecajem Budimpešte.¹² „Hrvatsko se društvo početkom 20. stoljeća temeljito izmijenilo u odnosu na stanje prije prve modernizacije (1848. godine), ali je ipak ostalo na predindustrijskom stupnju razvoja.“¹³

⁹ Vranješ - Šoljan. str. 182., 241.

¹⁰ Isto, str. 241.

¹¹ Isto, str. 228.

¹² Goldstein, Ivo, [et.al.]. *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga, 1996. str. 86.

¹³ Goldstein. *Hrvatska povijest*. str. 311.

2.1. Društvene prilike na području Vrbovca krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Vrbovec je kroz dulje razdoblje svoje povijesti bio u sastavu Križevačke županije. Sredinom 18. stoljeća županije su zbog lakše uprave podijeljene na kotareve, a Vrbovec je u periodu od oko 1780. do 1870. godine bio jedno od kotarskih središta. Kotar Vrbovec se 1857. godine sastojao od 5 župa, 45 sela, 19 zaselaka, 4 kaštela, 2 plemićka dvorca te 15 vlastelinskih posjeda.¹⁴ Uz to, svaka od župa je posjedovala i svoju školu. Od 1870. godine Vrbovec je središte općine, koja u svom djelokrugu vodi računa o svoj imovini, porezima, infrastrukturi, graditeljskim pothvatima, sredstvima za školu itd. Također, provodi naredbe koje su donesene na kotarskoj, županijskoj ili državnoj razini. Upravnim sjedinjenjem Vojne krajine s civilnom Hrvatskom i Slavonijom 1886. godine, županije su reorganizirane, čime je Bjelovarska županija spojena s Križevačkom u Bjelovarsko-križevačku županiju.¹⁵ Drugim riječima, općina Vrbovec je od tada pod jurisdikcijom županijske oblasti u Bjelovaru, odnosno kotarske oblasti u Križevcima.

Na području općine Vrbovec još od 13. stoljeća postojale su mnoge feudalne *gospoštije*, odnosno posjedi u vlasništvu plemstva. To su bili relativno mali posjedi koji su bili u vlasništvu najčešće jednoga gospodara. Vlasnik tih posjeda vršio je nad svojim podložnicima upravnu i sudsku vlast te ostale funkcije karakteristične za feudalno uređenje. Ukinućem kmetstva 1848. godine ukinute su *gospoštije*, a bivši feudinci se od tada nazivaju vlastelinima. Nekadašnji kmetovi su postali vlasnici selišnog zemljišta, koje su obrađivali i iskorištavali, dok su vlastelini za obradu svog nasljednog zemljišta morali plaćati radnu snagu. Ovakav novi poredak je izazvao poteškoće među vlastelinima, koji često počinju rasprodavati zemlju te odlaze u gradove, gdje se zapošljavaju kao državni i privatni činovnici.¹⁶ Vrbovec se nalazi na raskršću puteva prema Križevcima, Zelini, Dugom Selu, Bjelovaru i Čazmi, što ga je činilo privlačnim za doseljenike s raznih strana. Tako na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće doseljavanjem na bivšu vlastelinsku zemlju nastaje osam novih sela unutar župe Vrbovec. Kao što ćemo vidjeti kasnije, upravo je bivša *gospoštijaska* zemlja poslužila i za početak industrije u ovom kraju.

¹⁴ Buturac, Josip. *Vrbovec I okolica: 1134. – 1984.* Vrbovec: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1984. str.200.

¹⁵ Goldstein, [et.al.]. *Hrvatske županije kroz stoljeća.* str. 101.

¹⁶ Buturac, str. 130.

Feudalna odnosno patronatska prava i dužnosti u vrbovečkoj župi imali su svi vlasnici vrbovečke *gospoštije*. Od 16. stoljeća nadalje to su bili Zrinski, Erdödy, Patačić, zagrebački Kaptol te Kraljevska dvorska komora. Od druge polovine 19. stoljeća Vrbovec je u vlasništvu izvjesnog viteza Hempla, a nakon njega je posjede kupio Francuz Ivan Pillien, i to za 400 000 forinti.¹⁷ Potonji je s lokalnim seljacima izazvao spor oko segregacije šumske površine, zbog čega u jednom trenutku izbija seljačka buna. Seljaci su pokušali silom ostvariti svoja prava na drvarinu i pašarinu, ali ih je u tome spriječila vojska.¹⁸ Nakon Ivana Pilliena vrbovečki dvor kupuje francuski markiz Eugenne de Piennes 1879. godine. Iste godine zemljište u Vrbovcu kupuju opatice magdalenke, koje su pak stigle iz Nizozemske te ovdje ostaju do 1890. godine. Nakon njih posjed je rasprodan u nekoliko dijelova „i tako je raskomadani stari vrbovečki dominij.“¹⁹ Markiz de Piennes je umro 1911., a njegovo imanje i dvor je naslijedio Pierre Denizot, koji je zemlju rasprodao, a dvor zadržao. Zemljišna zajednica (urbarska općina) preuzela je najveći dio posjeda i time postala patron vrbovečke župe do 1935. godine.

Modernizacijski procesi koji se odvijaju u ostatku Hrvatske krajem 19. stoljeća počinju se osjećati i u Vrbovcu. Otvaraju se ljekarna, vatrogasno društvo, Narodna čitaonica te razna gospodarska i kulturna društva. Zbog razvoja robno-novčane privrede počinju se osnivati i razni novčarski zavodi, odnosno dioničke štedionice. Željeznički kolodvor otvoren je 1870. godine, čime je Vrbovec prometno povezan s većim gradovima poput Križevaca, Bjelovara ili Zagreba. Prolazak željezničke pruge kroz Vrbovec bio je snažan poticaj za razvoj ovoga kraja. Od 1900. do 1914. postoji samostalna zdravstvena općina za 11 000 stanovnika, koju nadzire dr. Julije Heninger.²⁰ Industrija u ovom kraju se javlja oko 1900. godine. Tada je Eugenne de Piennes na svom imanju podigao tvornicu sira, a Nijemac Julius Reininger je izgradio ciglanu. U isto vrijeme ovdje postoji paromlin i mljekara. De Piennes na svom vlastelinstvu uzgaja i razne vrste goveda.

Nakon ukidanja Bachova apsolutizma 1860. godine u Vrbovcu je osnovana obrtnička zadruha, koja broji 44 obrtnika raznih zanimanja. Podatci o obrtnicima u Vrbovcu mogu se pronaći u evidenciji trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu za razoblje od 1884. do 1924.

¹⁷ Laszowski, Emilij. *Iz prošlosti Vrbovca. Rodnoga mjesta hrvatskoga bana Petra grofa Zrinskoga: o 300-godišnjici njegova rođenja (1621. – 1921.)*. Vrbovec: Matica hrvatska Vrbovec, 2000.

¹⁸ Buturac, str. 155.

¹⁹ Laszowski, str. 53.

²⁰ Buturac, str. 202 - 205.

godine.²¹ U njoj je zabilježen velik broj obrtnika proizvodnih, prehrambenih, uslužnih, ugostiteljskih te ostalih djelatnosti. Od toga je najviše bilo postolara, opančara, krojača, stolara, kovača, tesara i mesara. Vidimo kako se praktički proizvodilo i popravljalo sve što je ondašnjem narodu u Vrbovcu i okolici trebalo. Prisutnost brojnih opančara ukazuje na siromaštvo puka, a brojni tesari ukazuju na drvene kuće.²² Zidane kuće se najvjerojatnije počinju javljati tek početkom 20. stoljeća, kada se javlja prvi zidarski obrt. Gledajući prezimena vlasnika pojedinog obrta, može se primijetiti prisutnost različitih naroda. Povezani s obrtnicima bili su trgovci, među kojima također ima prezimena različitog podrijetla, no ovdje je povećani broj pripadnika židovske narodnosti. Velik broj obrtnika i trgovaca možemo povezati s već ranije spomenutim povoljnim prometnim položajem Vrbovca. Od 1831. godine ovdje se održavaju dva velika godišnja sajma, a početkom 20. stoljeća taj broj raste na 13, što je svojevrsni odraz gospodarskog napretka.

Ipak, većinu stanovnika je činilo seljaštvo, koje je 1848. godinu dočekalo formirano u obiteljske radne zajednice, odnosno u tzv. zadružne saveze (zadruge).²³ To je bio skup od više obitelji u bliskom srodstvu, koje su zajednički raspolagale imovinom, dijelile posao i uživale zajednički prihod gospodarstva. Zbog novih privredno-društvenih odnosa nastalih ukidanjem feudalizma, članovi zadruga sve češće nastoje osigurati za sebe privatno vlasništvo, odnosno nisu htjeli dati svoje nadnice zadruzi. Konkretno na području Vrbovca, muškarci su svakog proljeća odlazili u ciglane (dok su poljske poslove obavljale žene s djecom), a zarađeno su trošili isključivo na užu obitelj, zbog čega je dolazilo i do sukoba unutar zadruga.²⁴ Prema kraju 19. stoljeća zadruga sve više propadaju, odnosno vrši se njihova dioba te polako dolazi do stvaranja individualnih seljačkih gospodarstva. To postupno pretvaranje patrijarhalnih zadruga u individualna seljačka gazdinstva je ujedno dovodilo do usitnjavanja posjeda, a što često nije bilo provedeno u zemljišnim knjigama i što je otežavalo normalno funkciniranje seoskih gospodarstava.²⁵ Tom diobom zadruga su u prosjeku imale sedam članova, što je gotovo kao

²¹ Kolar - Dimitrijević, Mira. „Gospodarski razvoj Vrbovca u prvoj polovini 20. stoljeća.“ *Vrbovec u prošlosti i sadašnjosti: radovi sa znanstvenog skupa posvećenog 750. obljetnici prvoga pisanog spomenika o Vrbovcu*. Vrbovec: Ogranak Matice hrvatske, 1995. str. 60 – 75.

²² Isto, str. 60 – 75.

²³ Gross, Mrijana. *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860*. Zagreb: Globus, 1985. str. 208.

²⁴ Isto, str. 222.

²⁵ Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750. – 1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000. str. 198 – 199.

jedna prosječna obitelj.²⁶ O problematici vezanoj uz zadruge progovorio je i ravnatelj Pučke škole u Vrbovcu oko 1875. godine: „U novije vrijeme, kao da su se odnošaji seljaka pogoršali. Seljak treba i opet pastirah za svaku vrst životinjah, ali odkuda ih uzeti. Diobe zaredale. Što prije radila zadruga za 20-40 dušah, taj posao sada odpada prem u manjoj mjeri na samca, možda uz ženu sa još samo jednim djetetom ili možda dvojim.“²⁷

Župa Vrbovec, kao teritorijalna i administrativna jedinica, oko 1880. godine sadrži 11 sela, u kojima živi otprilike 3358 stanovnika u 491 kući. Najveće mjesto je dakako Vrbovec, sa 1082 stanovnika i 152 kuće.²⁸ Doseljavanjem na bivše plemičke posjede broj stanovnika župe je do 1937. godine dvostruko porastao, a broj sela se povećao na 19.

²⁶ Vranješ - Šoljan, str. 185.

²⁷ Spomenica Pučke škole Vrbovec. str. 12.

²⁸ Buturac, str. 30 – 34.

3. Osnovno školstvo u Hrvatskoj u 19. i početkom 20. stoljeća

Školstvo u Hrvatskoj u 19. stoljeću se, poput političkih i društvenih aspekata, uvelike razvija ovisno o prilikama u Austriji i Ugarskoj. Početkom 19. stoljeća ono je funkcioniralo prema naredbi iz 1806. godine skraćenog naziva „Ratio educationis“, koja se pak većim dijelom bazirala na odredbi provedenoj 1777. godine u vrijeme vladavine Marije Terezije. Habsburška Monarhija do tog razdoblja nije imala školski sustav koji bi se zasnivao na jednom općem zakonu, već bi škole svojevoljno osnivali pojedini plemići, crkveni redovi, gradovi ili pak općine, a samo rukovodstvo se nalazilo u rukama svećenika.²⁹ Upravo je u vrijeme prosvijećenog apsolutizma Marije Terezije (1740. – 1780. godine) prepoznata važnost opismenjavanja što šireg sloja stanovništva, neovisno o etničkoj, spolnoj ili staleškoj pripadnosti. Prosvjeta je trebala postati polugom napretka, jer će „neuki i primitivni seljaci postati osviješteni članovi zajednice, sposobnima shvatiti važnost reformi što ih provodi središnja vlast.“³⁰ Pučke škole su bile podijeljene na jednogodišnje trivijalke i na trogodišnje glavne škole u gradovima. Trivijalke su dobile naziv po takozvanom „triviumu“, koji se poučavao u školama, a odnosio se na čitanje, pisanje i računanje. Uz to, učio se i vjeronauk, koji uživa prioritet, a vjera je i dalje imala integrativnu ulogu u društvu.³¹ Država samo formalno preuzima brigu za školu, ali u njezinu upravljanju i dalje sudjeluju tijela Crkve, koja u načelu vode glavnu riječ. Takvi školski propisi nisu pogodovali pobošljanju obrazovanja zbog nedostatka novaca za otvaranje novih škola, nekompetentnosti nastavnčkog kadra, manjka kvalitete samog nastavnog procesa (time se misli na izostanak udžbenika, učenje napamet, neprilagođenost prema dobi i sposobnostima učenika itd.), kao i zbog činjenice da većina djece *de facto* nije uopće polazila školu. Okvirnu sliku možda bismo mogli dobiti kroz podatak kako je 1805. godine Banska Hrvatska imala samo 55 pučkih škola sa 54 učitelja, a oko 1830. godine 62 pučke škole, dok ih je Vojna Krajina u to

²⁹ Franković, Dragutin, [et al.]. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958. str. 58.

³⁰ Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska I Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam international, 2010. str. 77.

³¹ Isto, str.77.

vrijeme imala 153.³² Neki drugi podatci govore kako Banska Hrvatska 1837. godine broji oko 5300 učenika.³³

3.1. Osnovno školstvo u Hrvatskoj od 1845. do 1874. godine

Drugu polovicu 19. stoljeća obilježio je propis iz 1845. godine, po čijem ustrojstvu su, uz pokoju izmjenu djelovale osnovne škole u Građanskoj Hrvatskoj sve do prvog školskog zakona izašlog 1874. godine. Propis je izašao pod nazivom „Systema scholarum elementarium“ (Sustav početnih učionica) i sadržavao je naredbe vezane uz organizaciju i djelovanje osnovnih škola. Prema ovom propisu osnovne škole su bile podijeljene na niže, koje su sadržavale prvi i drugi razred, te na više, koje su podrazumijevale treći i četvrti razred. Tamo gdje je bilo moguće, valjalo je odijeliti djevojačke škole od muških, a u nemogućnosti toga barem razmjestiti djevojke od dječaka ili obuku obavljati u suprotnom turnusu. Odredba predlaže da nižu pučku školu svatko završi bez obzira na stalež, dok je viša predviđena za one koji se misle dalje obrazovati. Osim mađarskog jezika, učio se hrvatski jezik, a trećem i četvrtom razredu dodan je i njemački jezik. Uz elementarne predmete, čitanje, pisanje i računanje, obavezan je bio i vjeronauk. Nadzor nad školama je vršilo Ugarsko namjesničko vijeće, dok je u praksi sva uprava bila u rukama Crkve, odnosno župnika i arhidakona. Uprava i nadzor Crkve nad školama i učiteljima osobito je naglašena nakon sklapanja konkordata između Svete Stolice i Austrije 1855. godine, čime svećenstvo u školstvu postaje još dominantnije.³⁴ Prema naputcima za katoličke nadzornike školskih kotara između ostaloga se može zaključiti kako su učitelji bili u podređenom položaju prema svećenicima.³⁵ Troškovi za uzdržavanje i osnivanje škola bili su u rukama općina, najčešće uz pomoć lokalnih vlastela.³⁶ Kao što je bio slučaj s donošenjem prošlog školskog

³² Franković, str. 68.

³³ Iveljić, str. 80.

³⁴ Franković, str. 111.

³⁵ Cuvaj, sv. IV, str. 30.

³⁶ Cuvaj, sv. III., str. 133 – 147.

sustava (iz 1806. godine), ni nakon ovog se ne primjećuje neki osobiti napredak u metodičkim postupcima učitelja.³⁷

Donošenje same školske naredbe nije odmah pogodovalo naglom porastu broja škola, a ne može se govoriti ni o boljem stupnju naobrazbe. Naime, do 1848. godine, kada je ukinut feudalni poredak, u interesu feudalaca je bilo održati kmetove u potpunom neznanju, što je ujedno sprječavalo sustavnije otvaranje osnovnih škola.³⁸ Općenito su lokalni feudanci u obrazovanju seljačke djece vidjeli neposrednu opasnost držeći se stava kako su seljaku „plug i motika najbolja knjiga.“³⁹ S druge pak strane, seljaci nisu mogli razumjeti da bi obrazovanjem popravili svoje stanje, osim što time obitelj ili zadruga gubi dodatnog radnika ili radnicu, na polju ili u kućanstvu, a taj trend se nastavio i nakon ukidanja feudalizma. Tako je građanska Hrvatska 1846. godine imala 173 početne škole sa 10 819 polaznika.⁴⁰ Od navedenog broja učenika nešto više od trećine je otpadalo na djevojčice, što je pozitivna slika za ono vrijeme, jer ukazuje na sve jače buđenje svijesti o potrebi obrazovanja djevojčica u jednakoj mjeri kao i dječaka. Broj škola kroz drugu polovicu 19. stoljeća raste te se do 1871. godine penje do broja od 595. Postotak nepismenih u Građanskoj Hrvatskoj je krajem 1860-ih godina iznosio oko 84 %, što svakako nije pogodovalo novom društvenom i privrednom poretku.⁴¹

U Hrvatskom saboru 1861. godine raspravlja se o potrebi za reorganizacijom školstva. Rasprava se vodila između zastupnika Crkve i zastupnika svjetovnih odnosno liberalnih pogleda, a najviše neslaganja je bilo po pitanju uprave nad školama – mora li ona biti u rukama svećenika ili svjetovnjaka.⁴² Naposljetku je donesen školski sustav za Trojednu Kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, no on nije stupio na snagu, jer ga vladar Franjo Josip I. nije odobrio. Zagrebačko učiteljstvo na čelu s Ivanom Filipovićem bilo je nezadovoljno zbog nedonošenja školskog zakona, pa je 1865. godine izradilo „Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini“, koji je sadržavao mnoge odredbe iz nacrtu školskih sustava izrađenih 1845. i 1861. godine.⁴³ Iako Ustav nije nikad raspravljan u Saboru, njegova načela su kasnije primijenjena u nacrtima za prvi školski zakon u Hrvatskoj. Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine Hrvatska dobiva

³⁷ Franković, str. 68.

³⁸ Gross, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, str. 353.

³⁹ Franković, str. 68.

⁴⁰ Isto, str. 98.

⁴¹ Gross, str. 353.

⁴² Franković, str. 119.

⁴³ Isto, str. 121.

autonomiju u školstvu, no kako u financijskom smislu ostaje zavisna o Ugarskoj, ne može iskoristiti puni potencijal koji je tom autonomijom dobila. Izdržavanje škola stavljeno je na teret općina, koje su često u svom ionako malom proračunu potrebe škole stavljale na posljednje mjesto.⁴⁴

Usprkos svim prijedlozima za reorganizaciju školstva, za osnovne škole je od 1845. do 1874. godine vrijedio propis „Sustava početnih učionica“. Taj propis je, doduše, bio ponešto dopunjavan, no značajne izmjene u radu i organizaciji osnovnih škola nisu se osjetile. Situacija se mijenja 1873. godine dolaskom Ivana Mažuranića na bansko prijestolje, koji svojim brojnim reformama, kako u sudstvu i upravi, tako i u školstvu, okreće Hrvatsku prema modernizaciji.

3.2. Školski zakon iz 1874. godine

Liberalno orijentirano učiteljstvo na čelu s Ivanom Filipovićem već je neko vrijeme zagovaralo ideje o školama koje bi se zasnivale na narodnom jeziku i koje bi bile nezavisne od utjecaja Crkve. Konačno su 14. listopada 1874. godine njihove ideje i prijedlozi prošli u Saboru te je donesen prvi zakon „*ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.*“⁴⁵ Tim zakonom je uvedeno obavezno polaženje četverogodišnje osnovne škole od 7. do 12. godine, s mogućnošću takozvane opetovnice⁴⁶ u trajanju od jedne godine. Nakon osnovne škole nastupa trogodišnja građanska škola, koja nije obavezna, a pruža mogućnost učenicima koji žele širu naobrazbu. Između ostaloga, uređene su i *preparandije* za učitelje, odnosno učiteljske škole, nakon kojih je nastavničko osoblje imalo postati kompetentnije u odnosu na protekle godine. Učitelji su postali državni službenici, a pitanje njihove materijalne sigurnosti (plaće i mirovine), postalo je zakonski određeno, čime je njihov društveni ugled porastao.⁴⁷ Uz to, jedna od najpozitivnijih točki po učitelje je i stručni nadzor nad školama, za što su se osobito borili. Nastavni predmeti koji su se učili bili su nauk

⁴⁴ Franković, str. 117.

⁴⁵ *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.* Zagreb: Narodna tiskara dr. Ljudevita Gaja, 1874.

⁴⁶ Opetovnice označavaju nastavu za one učenike koji ne idu na daljnje školovanje i u kojoj se ponavlja kompletno gradivo iz prva četiri razreda.

⁴⁷ Vranješ - Šoljan, str. 127.

vjere, materinji jezik, računstvo, zemljopis, povijest, fizika, prirodopis, krasnopis, geometričko oblikoslovlje, pjevanje, gimnastika i praktične upute u najvažnije struke gospodarstva, a ženska djeca su još imale ručni rad te poduke o kućanstvu. Upravo je velik broj predmeta bila jedna od onodobnih kritika toga zakona, jer je mladež bila preopterećena, a bilo je i mišljenja kako im mnogi od navedenih predmeta neće trebati za praktičan život.⁴⁸

Prema tom zakonu škole su stavljene pod nadzor Zemaljske vlade, županijskih školskih odbora i školskih nadzornika. Svaka školska općina je morala imati općinski školski odbor, koji se sastojao od načelnika, župnika, učitelja te do pet članova dotične općine. Zadatak školskog odbora bila je briga za sveukupno materijalno stanje škole te za ostale odrednice bitne za uspješno funkcioniranje. Crkvi je jedino ostalo pravo vođenja nastave vjeronauka. Škole postaju svjetovne institucije kojima upravlja država.⁴⁹ Potpuna sekularizacija nije postignuta, jer je vjeronauk i dalje obvezatan predmet, a na samom početku zakona navodi se kako je cilj pučke škole moralni i religiozni odgoj. Međutim, reforma pučkog školstva naišla je na žestok otpor Katoličke crkve, koja se nije mogla pomiriti s gubitkom utjecaja u školi, kao i Pravoslavne crkve, jer je njome bila pogođena crkveno-školska autonomija koju je sprski narod do tada uživao u Hrvatskoj i Ugarskoj.⁵⁰

Novi zakon donio je pozitivne promjene u školstvu. Raste broj učenika, a samim time i učitelja te škola. Tako nalazimo podatak kako u Hrvatskoj i Slavoniji do godine 1884./85. postoji 1235 pučkih te 18 građanskih škola, 1271 učitelj i 221 051 obveznik pučke škole, od čijeg broja školu polazi njih 68,8%. Prosječno je na jednu školu otpadalo 176 obveznika, odnosno 106 polaznika, a na jednog učitelja 116 obveznika te 71 polaznik.⁵¹ Postotak nepismenih pada na 67,90% među muškarcima, dok je među ženama na 79,93%.⁵² Osobita se pažnja obraća na nove didaktičko-metodičke postupke u izvođenju nastave, na bolje udžbenike i nastavna pomagala, čime broj obrazovanih ne raste samo u kvantitativnom pogledu, već i u kvalitativnom.

⁴⁸ Raguž, Mirko. *Pedagoški učinci školskih propisa i zakona do 1918. na hrvatsko pučko školstvo: doktorska disertacija*. Zagreb: M. Raguž, 2004.

⁴⁹ Raguž, str. 94.

⁵⁰ Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross [et. al], str. 87.

⁵¹ Gross, Mirjana, Agencija Szabo. *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992. str. 412.

⁵² Vranješ – Šoljan, str. 146.

3.3. Školski zakon iz 1888. godine

Prvi školski zakon, poznat među učiteljstvom i kao „Mažuranićev zakon“, imao je niz pozitivnih posljedica na prosvjetu u građanskoj Hrvatskoj, no pripojenje Vojne krajine 1881. godine, dolazak Khuena Héderváryja na bansku stolicu te želja klerikalaca za većim utjecajem u školama nametnuli su potrebu za novim školskim zakonom. To je osobito išlo na ruku Héderváryjevoj vladi, čija je želja bila smanjiti troškove u školstvu te ponovno provesti svoju politiku mađarizacije. Između ostaloga, Vlada je predlagala smanjenje plaće učiteljima, povećanje godina njihove službe te ograničavanje njihova obrazovanja.⁵³ Takvi prijedlozi opravdavani su tezama o prevelikim učiteljskim plaćama kao uzrocima nedovoljnog razvitka školstva.

Prema tom zakonu, koji su učitelji često nazivali i „Khuenovim zakonom“, pučke škole se dijele na niže i više. Niže pučke škole imaju četiri razreda, s tim da četvrti razred traje dvije godine za one učenike koji ne prelaze u više pučke škole. Od nastavnih predmeta u nižoj pučkoj školi dodano je risanje, a pjevanje je preimenovano u svjetovno i crkveno pjevanje.⁵⁴ Po pitanju novih predmeta, od 1894. godine je kao nastavni predmet uveden slöjd, što je bio ručni rad za dječake, no on je ukinut tri godine kasnije. Kao nastavni jezik određen je hrvatski ili srpski, a nakon svršetka godine su se morali održavati javni ispiti. Više pučke škole u principu označavaju novi naziv za građanske škole, trajale su do četiri godine i bile su praktičnog karaktera, odnosno prema potrebi je svaka škola imala obrtni, gospodarski ili trgovački smjer.

Preparandije se od sada nazivaju „učiteljskim školama“ i traju četiri godine. Za učitelje nižih pučkih škola ustanovljena je temeljna plaća od 400 forinti na godinu (za privremene učitelje 350 forinti) te stan u naravi ili stanarinu od 100 forinti, čemu pripadaju drva i vrt, ukoliko je to moguće. Učiteljice se po pitanju plaće izjednačuju s učiteljima, što je određeno još za prvoga školskog zakona, no ako se učiteljica uda, više ne može obavljati učiteljsku službu. Ovu odredbu je ban Héderváry branio stavom kako „žena po svom fizičkom i spolnom ustrojstvu nije za javno djelovanje, već joj je poglavita zadaća obitelj.“⁵⁵ Uzmemo li u obzir kako je prvi

⁵³ Franković, str. 172.

⁵⁴ Isto, str. 174.

⁵⁵ Isto, str. 174.

školski zakon određivao plaću od 350 do 700 forinti uz dodatne bonuse, možemo zaključiti kako se materijalno i općenito stanje učitelja pogoršalo. Također, godine službe su produljene sa 30 na najmanje 40 godina, nakon čega učitelji imaju pravo na mirovinu.

Kao i nakon prvoga školskog zakona, i nakon ovoga se primjećuje znatan porast broja učenika, škola i učitelja osnovnih škola. Zasigurno valja uzeti u obzir i činjenicu da je stanovništvo Hrvatske 1890. godine bilo u porastu od 15,5% u odnosu na 1880. godinu, što je moralo pogodovati potrebi za izgradnjom novih škola.⁵⁶ Točnije, broj škola je porastao za 164, učitelja za 580, a postotak polaska svakidašnje škole za 6%.⁵⁷ Isto se ne može reći za opetovnice, čiji polazak je pao, vjerojatno zbog novoga koncepta viših pučkih škola, kao i zbog toga što su roditelji nakon niže pučke škole radije zadržavali djecu za kućne i gospodarske poslove, nego ih slali na daljnje školovanje.⁵⁸ U tom periodu je porastao broj vjerskih škola te škola sa srpskim, mađarskim i njemačkim jezikom, jer im je Khuenov zakon pogodio. Svećenici i ostali zagovornici konfesionalnih škola ostali su nezadovoljni novim zakonom, jer ponovno nije služio crkvenim svrhama te su žestokim debatama u novinama ili Saboru nastojali doći na svoje. Zakinuti su bili i učitelji, što zbog lošijega materijalnog stanja, što zbog raznih disciplinarnih postupaka kojima se remetila osobna sloboda učitelja (poput obaveznog vršenja „crkvenih i nabožnih dužnosti“ itd.).⁵⁹

3.4. Nastavne osnove iz 1895. i 1905. godine

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Odjel za bogoštovje i nastavu je donio čitav niz sitnih preinaka u školstvu. Iako su pučke škole u principu funkcionirale prema načelima školskog zakona iz 1888. godine, svakako valja izdvojiti ove nastavne promjene. Naime, kroz devedesete godine 19. stoljeća sve više raste zamisao da bi se građa u pučkoj školi trebala svesti na minimum, tj. na vjeronauk, čitanje, pisanje i računanje, i kako bi svećenici trebali ponovno postati nadzornici škola. Tako je naredbom od 13. prosinca 1895. godine propisana jedinstvena

⁵⁶ Vranješ - Šoljan, str. 168.

⁵⁷ Franković, str. 179.

⁵⁸ Isto, str. 179.

⁵⁹ Isto, str. 175.

nastavna osnova za sve pučke škole. Prema tom nastavnom planu izbačena je nastava iz prirodopisa, zemljopisa i povijesti, a preostali su predmeti poput vjeronauka, čitanja i razumijevanja pročitano s vježbom u govoru, računstva i geometrije, krasopisa i crtanja, gimnastike (za vrijeme školskog odmora) te radnji u školskom vrtu (u izvanškolsko vrijeme). Stav brojnih učitelja je tada bio kako je ova odluka na neki način snizila kvalitetu nastave na razinu prije školskih zakona, pa su s vremenom tražili novu i napredniju.⁶⁰ Praktičari i teoretičari pedagogije sastavili su drugačiju osnovu, koja je trebala udovoljiti potrebama vremena, kao i zahtjevima školskog zakona iz 1888. godine te je ona potvrđena od vlade 1905. godine. Time su ponovno uvedeni realni predmeti u pučke škole, odnosno prirodopis, zemljopis i povijest. Sama obuka u nižim pučkim pučkim školama dijelila se na niži, srednji i viši stupanj i ukupno je trajala pet godina. Nakon toga nastupala je opetovnica, u kojoj se nije nastojalo samo ponoviti stečeno gradivo, kao do tada, već se ono donekle proširuje i zaokružuje. Također, djeca višeg stupnja na selu učila su gospodarstvo, a djevojčice kućanstvo. Sastavljači nove nastavne osnove pažnju su posvetili i novim nastavnim metodama u kojima naglasak pri obuci djece više nije bio na intelektualističkom karakteru, već na onom odgojnom, a slijedom toga izrađene su nove čitanke.⁶¹

⁶⁰ Franković, str. 179.

⁶¹ Isto, str. 250.

4. O počecima školstva u Vrbovcu

Nekoliko je različitih podataka vezanih uz početke školstva u Vrbovcu, te je teško utvrditi koji je od njih najprecizniji. U knjizi Antuna Cuvaja „Građa za povijest školstva“, pisanoj 1907. godine, nalazimo kako je za kraljevanja Leopolda I. 1669. godine učitelj u Vrbovcu bio Gašpar Hajak te kako je za njega osiguran smještaj.⁶² Cuvaj nam osim toga ne donosi nijedan drugi detalj. Indirektno još saznajemo kako Vrbovčani nemaju materijalnih problema kad uspijevaju uzdržavati učitelja; mnoga sela i manja mjesta tih godina nisu za to bila sposobna, ali to je gruba pretpostavka.⁶³ Kako je službovanje tog učitelja smješteno pod kategoriju „javnih pučkih škola“, dalo bi se zaključiti kako u Vrbovcu fizički postoji škola. Međutim, Dragutin Franković, koji se u velikoj mjeri referira na samog Cuvaja, 50-ak godina kasnije uopće ne spominje Vrbovec u kontekstu „najstarijih škola na teritoriju građanske Hrvatske do godine 1740.“, što dovodi u pitanje postojanje same pučke škole.⁶⁴ Spomenuti učitelj je možda mogao biti kapelan ili kanonik te je kao takav vjerojatno imao nekoliko đaka, koje je po svoj prilici obučavao čitanju, pisanju i računanju u okviru same župe, što je za ono razdoblje, u manjim mjestima poput Vrbovca, relativno čest slučaj. No, bez obzira na pitanje postoji li fizički škola u Vrbovcu već od 1669. godine ili ne, prema Antunu Cuvaju, spomenuti Gašpar Hajak obavlja funkciju učitelja te od tada možemo govoriti o samim počecima školstva u Vrbovcu.⁶⁵

U Hrvatskom školskom muzeju nalazimo anketne listove te statističke podatke koje je pučka škola u Vrbovcu ispunjavala u nekoliko navrata i koji nam otkrivaju najosnovnije informacije o radu škole, od njenih početaka do trenutka ispunjavanja. Tako u anketnom listu iz 1960. godine stoji kako je škola u Vrbovcu osnovana neposredno nakon 1669. godine, a obospolna u jesen 1769. godine. „*Osnovana je nastojanjem svećeničke korporacije u Zagrebu za vrijeme biskupa Barlović [sic] Martina. Škola je otvorena nastojanjem Zrinskoga, jer je to bio*

⁶² Cuvaj, sv. I., str. 273.

⁶³ Isto, str. 261 – 282.

⁶⁴ Franković, str. 48.

⁶⁵ Tomljenović, Ružica, [et al.]. *Monografija I. osnovne škole Vrbovec 1669. – 1999.* Vrbovec : Matica hrvatska Vrbovec, 2002. str. 18.

njegov kraj i Vrbovec je ujedno bio centar ovoga kraja.“⁶⁶ Ovdje se vjerojatno misli na Adama Zrinskog, koji do posjeda u Vrbovcu nasljedno dolazi po smrti svoga oca Nikole 1664. godine. Biskup koji je u vrijeme navodnog osnutka škole stolovao, nije bio Martin Barlović kako piše u anketi, već Martin Borković, što nam govori o dozi nepreciznosti pri pisanju. Nije poznato prema kojim izvorima se autor ankete ravnao, a svakako valja voditi računa i o velikom vremenskom odmaku u vrijeme kada anketa nastaje. Budući da spominje 1669. godinu, kada nalazimo prvog učitelja u Vrbovcu, može se pretpostaviti da se orijentirao prema Cuvaju, dok je možda samo pretpostavio o kojim osnivačima bi mogla biti riječ. Anketa sadrži i kronološki popis učitelja od samih početaka rada škole, u kojem je drugi učitelj po redu Ivan Canjek smješten u 1816. godinu.⁶⁷ Vremenski period od prvog i drugog učitelja prema tom popisu, preciznije od 1669. do 1816. godine, ostaje nam nepoznanica.

U statističkim podacima o školi iz 1938. i 1939. godine pod rubrikama o osnutku škole izričito je navedena 1700. godina, bez nekih dodatnih informacija vezanih uz taj podatak.⁶⁸ Također se ne zna prema čemu su autori došli do te godine. Budući da je riječ o statistici, moguće je da se ovdje radilo o svojevrsnom provizornom ispunjavanju, tj. da je naglasak bio na nekom drugom sadržaju, poput točnog broja učenika pa je u nedostatku točne informacije o samom osnutku, godina ispunjena tek toliko ili otprilike. No, kao i kod ranije spomenute ankete iz 1960. godine, možemo govoriti samo o nagađanjima.

Nešto o počecima školstva u Vrbovcu nalazimo i u knjizi Emilija Laszowskog „Iz prošlosti Vrbovca“ te u knjizi Josipa Buturca „Vrbovec i okolica“, koji su svoje podatke crpili iz raznih arhivskih dokumenata u Zagrebu i Križevcima. Obojica zaključuju kako je pučka škola u Vrbovcu osnovana 1769. godine zaslugom feudalnih gospodara Patačića. Točnije, grof Ivan Patačić se u Križevcima sastao s kanonicima zagrebačkog Kaptola i dogovorio osnivanje obospolne škole u Vrbovcu, u kojoj bi se tamošnji narod učilo čitanju, pisanju i računanju na hrvatskom jeziku. Učitelj je za svoj rad trebao biti plaćen, a na raspolaganje mu je dodijeljena zemlja s pripadajućim kmetovima, koja je ujedno bila oslobođena svakog podavanja gospoštiji.⁶⁹ Josip Buturac osim feudalnih gospodara Patačića kao inicijatora osnivanja škole dodaje i

⁶⁶ HŠM, A 4323 (r) Podaci o školama 1960. - Vrbovec

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ HŠM, A 4323 (r) Podaci o školama 1938. – 1939. - Vrbovec

⁶⁹ Laszowski. str. 44.

vrbovečkog župnika „koji je po ondašnjim državnim propisima kao ravnatelj škole brinuo za gradnju škole i uzdržavanje učitelja, crkvenog pjevača, odnosno orguljaša.“⁷⁰ Oko te iste godine se slaže i ranije spomenuta anketa iz Hrvatskog školskog muzeja, samo u kontekstu novootvorene obospolne škole, a ne škole koja je prvi put otvorena.

Nadalje, u samoj Spomenici Pučke škole u Vrbovcu dva su različita datuma koja svjedoče o početcima rada škole. Za prvi se može pročitati sljedeće: „*Ova školska godina ima povjestnu vrijednost. Dana 22. studenoga 1887. bijaše upravo sto godina, kako je u Vrbovcu po prvi put otvorena škola. Da je tomu u istinu tako, viđa se u školskoj valovnici, gdje se jasno kaže, da potiče isprava o otvorenju škole danom 22. studenoga 1787. Taj dan nastojalo se što svečanije proslaviti, da mladež a i ostalo pučanstvo ne zaboravi toga dana, nego da mu ostane u uspomeni. Što se je moglo u to zimsko doba učiniti, učinjeno je.*“⁷¹ Kada je pak ban Khuen Héderváry posjetio Vrbovec 1890. godine, spominje se kako škola postoji već 103 godine no da je to bio prvi posjet bana.⁷² Dakle, kako vidimo, 1787. godina navedena je kao godina osnutka prve škole u Vrbovcu, a taj podatak temelji se na informacijama iz školske valovnice.⁷³ Ta konkretna valovnica potječe iz 1859. godine i u njoj se spominje neka školska isprava nepoznatog sadržaja, prema kojoj se zaključuje da škola datira iz 1787. godine. Informacija nam dolazi iz treće ruke, preko školske isprave iz 1787., zatim školske valovnice iz 1859., pa na kraju do same spomenice, koja taj detalj spominje 1887. godine. Kako nam primarni izvor u ovom slučaju nije dostupan, ne možemo sa sigurnošću govoriti o preciznosti ovih podataka, no povjesničar ih svakako valja uzeti u obzir. Uz to, u spomenici se ne isključuje mogućnost osnivanja prije 1787. godine, ali zbog nedostatka valjanih dokumenata to ne može potvrditi. Kao što je najavljeno ranije, ista spomenica 1969. godine svjedoči o drugom datumu, jer slavi „300. godišnjicu od osnutka škole“⁷⁴. Čini se kako je u ovom slučaju sam spomen na prvog učitelja 1669. godine u Vrbovcu, kako već Antun Cuvaj izlaže u svojoj „Građi za povijest školstva“, uzet kao godina osnivanja škole. Među „Građom“ su kasnije još nabrojene sve postojeće pučke škole

⁷⁰ Buturac, str. 29.

⁷¹ Spomenica Pučke škole u Vrbovcu. str. 54.

⁷² Isto, str. 70.

⁷³ Valovnica označava obrazac za prijavu prihoda.

⁷⁴ Tomljenović, str. 18.

u Hrvatskoj iz 1774. godine, među kojima se spominje i vrbovečka, čime je prvotna teza iz spomenice o osnutku škole 1787. godine u potpunosti upitna.⁷⁵

Pučka škola u Vrbovcu dolazi u posjed Cuvajeve knjige oko 1910. godine, pa je lako shvatiti zašto se anketni list 1960. kao i školska spomenica 1969. godine referiraju na njegovu informaciju, dok prijašnji pisac spomenice 1887. godine traži početke na drugom mjestu. Da je potonji imao na raspolaganju obje informacije, za povjerovati je da bi izabrao onu Cuvajevu, jer svjedoči o ranijem početku. Ne znamo odakle je Cuvaj preuzeo taj podatak, no za pojedina sela, odnosno manja mjesta, koristio je vizitacije arhiđakona s kraja 17. stoljeća, pa je moguće kako je preko istih došao i do informacija vezanih za Vrbovec. Kada uzmemo obzir sve što smo naveli vezano uz tu početnu 1669. godinu i spomen prvog učitelja, nekako se najuvjerljivijim čine podatci koje nam iznose Buturac i Laszowski. Naime, obojica su prekaljeni povjesničari i vrhunski arhivisti, sposobni kritički obraditi i objektivno analizirati izvore pa možemo zaključiti kako je upravo 1769. godina, s kojom se obojica slažu, bila godina kada je osnovana Pučka škola u Vrbovcu. Tome valja dodati i zaslugu grofova Patačića, onodobnih vlastelina u Vrbovcu, za koje je usmenim svjedočanstvom u spomenici zapisano sljedeće: *„Poslje kako je carica Marija Terezija nastojala, da se u Hrvatskoj škole podignu, bez dvojbe je, da su vlastela Hrvatske tu misao bar donekle prihvatila te djelotvorno nastojala oživotvoriti tu plemenitu zamisao. Ovdje u Vrbovcu bijahu gospodari dobarah Vrbovec grofovi Pattačići. Za nje sav narod stariji, koji im najkasnije potomke poznavahu, pripovieda kako su bili uzorni ljudi, kako su pomagali sirotinju, kako su seljaštvu u svakoj sgodi svoju pomoćnicu ruku pružali. Bezdvojbeno je dakle pošto pada prvi početak ove škole još u prošli viek, da je škola djelo njihova nastojanja. To se ponešto zaključuje i od tuda, što je vlastelin rečenih vladara uvijek vršio patronatsko pravo, ne samo župe, odnosno crkve, nego patronatsko pravo i škole. Za gradnju je potrebito zemljište dao vrbovečki vlastelin i sav materijal po običaju, a potrebite radne i vozne sile podao je narod.“*⁷⁶

⁷⁵ Cuvaj, sv.I., str. 383.

⁷⁶ Spomenica, str. 7.

4.1. Povijest Pučke škole u Vrbovcu od 1769. do 1875. godine

Spomenicu Pučke škole u Vrbovcu 1875. godine započeo je pisati Adam Smaić, koji je obnašao funkcije učitelja, orguljaša i ravnatelja škole od 1873. do 1912. godine. Za sve je te godine potanko opisao djelovanje škole, a usput se dotaknuo i života u župi, odnosno općini pa je spomenica ujedno i dragocjeni povijesni izvor općenito za prošlost Vrbovca i okolice. Smaić je čak pokušao istražiti povijest škole od njezina osnutka do svog zaposlenja, pri čemu su mu izvor informacija bili razni porezni obrasci (valovnice), dok se većim dijelom služio i usmenom predajom. Prije školskog zakona iz 1874. godine, prema kojem svaka škola mora voditi svoju spomenicu, postojao je arhiv škole, koji je bio u rukama župnika i nalazio se u župnom dvoru. Nažalost, župni dvor je izgorio u požaru, a s njime i svi dokumenti, tako da nema izvornika iz kojeg bismo mogli nešto preciznije saznati o samom radu škole sve do početka pisanja spomenice.⁷⁷

Tako iz razgovora sa starcem Imbrom Sesvečancem iz obližnjeg sela Brčevac Smaić saznaje kako je prvotna škola „*bila jako neugledna, drvena kolibica s malimi prozorčići, slamom pokrivena i tako trošna, da je već od dvorišne strane podpreta bila, da se nesruši*“⁷⁸. U spomenici nema drugih podataka vezanih uz kraj 18. stoljeća, odnosno same početke, ali prema drugim izvorima, 1787. godine učiteljem je bio Josip Mikolović, a navodno se već tada radilo na izgradnji nove škole. Postoje dokumenti koji govore o sporu između gospoštije i sela Vrbovec oko gradilišta za novu školsku zgradu te kako lokalni župnik moli Križevačku županiju da požuri rješavanje tog spora.⁷⁹ Pred sam kraj vladavine Josipa II. škole u Hrvatskoj nazaduju zbog općeg nemara plemstva i općinskih oblasti.⁸⁰ Čini se kako je 1790. godine škola u Vrbovcu prestala raditi na nepoznat period, jer općina nije željela isplaćivati učiteljima plaće i dohotke. Godine 1795. zabilježen je pad broja polaznika škole, zbog čega je škola ponovno zatvorena, ali ovog puta na deset godina.⁸¹ Prema podacima Josipa Buturca, škola nije bila zatvorena do 1805.

⁷⁷ HŠM, A 4323 (r) Podaci o školama 1960. - Vrbovec

⁷⁸ Spomenica, str. 7.

⁷⁹ Buturac, Josip. „Uvod“. Spomenica pučke škole Vrbovec.

⁸⁰ Laszowski. str. 8.

⁸¹ Cuvaj, Antun. sv. II., str. 19, 137, 171.

godine, već 1799. ponovno djeluje, a učitelj je Ivan Groszy.⁸² Kako to obično biva u istraživanju povijesti, kada nema dovoljno izvora, niz je sitnih detalja prema kojima se može naslutiti da je, primjerice u ovom slučaju, škola zatvorena ili nije zatvorena (zato što je u selu prisutan neki učitelj). U tom skupu šturih informacija saznajemo kako je nastava oko 1800. godine održavana u župnom dvoru, što nam govori kako spor oko školske zgrade tada još nije riješen.⁸³

Problemi s polaskom djece u školu nastavili su se i kroz 19. stoljeće. „*Ponajglavniji razlog tomu bijaše bezdvojbena nemarnost puka. On još ne bijaše došao do te uvidjavnosti, da bi morao što i više znati osim svojih mehaničnih radnjah u gospodarstvu. Istina je, da je poljodielstvo jedini izvor sve sreće i blagostanja, pa mu nije s te strane zamjeriti da svoje zvanje vrši prema mogućnosti. Bez stoke nije kruha, rekoše.*“⁸⁴ Navodno je svaka kuća imala svog pastira, a svaku vrstu životinje je čuvao pak drugi član zadruge, što je još jedan razlog zbog kojeg su djeca slabo polazila školu. Takvu situaciju su *višje oblasti* nastojale promijeniti provođenjem općeg pastirstva, kao i uvođenjem općeg načela prema kojem djeca moraju ići u školu, no te uredbe nisu urodile plodom, pa je polazak škole i dalje bio slab.

Nova školska zgrada sagrađena je na drugoj lokaciji 1820. godine, ali je s vremenom ustanovljeno kako ona svojim prostorom i uređenjem nimalo ne odgovara potrebama jedne škole. Nastava se održavala u jednoj sobi za svu djecu, i to dva puta dnevno, od čega tri sata prije podne te dva sata poslije podne.

Patronatsko pravo nad školom u Vrbovcu imalo je vlastelinstvo, koje je kao takvo moralo materijalno brinuti o školi. To potvrđuje školska valovnica iz 1859. godine, u kojoj piše da će poput prijašnje vlastele onodobni vlasnik posjeda u Vrbovcu vitez Hempl svake godine za školsku djecu podavati na ruke župnika po 3 cekina ili 15 forinti u srebru.⁸⁵ Spomenuta svota se najčešće koristila za nabavljanje knjiga siromašnim učenicima. Za uzdržavanje školskog zdanja vlastelin je morao i nabavljati drvo iz općinske šume. Situacija se promijenila kada je vlastelinom postao Francuz Ivan Pillien, koji je tvrdio da svojim kupovno-prodajnim ugovorom nije primio i patronatsko pravo nad školom te kako prema tome nije dužan ništa podavati.

⁸² Buturac, Josip. „Uvod“. Spomenica pučke škole Vrbovec.

⁸³ HŠM, A 4323 (r) Podaci o školama 1960. - Vrbovec

⁸⁴ Spomenica, str. 12.

⁸⁵ Isto, str. 8.

Tadašnji župnik Janko Katanec odustao je od spora s dotičnim Pillienom opravdavajući se uz riječi: „*Niti je bio vlastelin za tu uzkratu što bogatiji, a niti školska mladež siromašnija.*“⁸⁶

Koliko je poznato, u Vrbovcu je 1840. godine osnovan prvi školski vrt na području Hrvatske i Slavonije. Školski vrtovi su bili veliki potencijal, no on je ostao neiskorišten zbog tadašnjih posve nesređenih odnosa u pučkom školstvu, tako da su na značenju dobili tek nakon prvoga školskog zakona.⁸⁷

Nakon 1848. godine počinju se osjećati promjene u radu škole, vjerojatno uzrokovane školskim propisom izašlim tri godine ranije, prema kojem se predlaže da sva djeca završe barem nižu pučku školu u trajanju od dvije godine. Uvedena je opetovnica, čija obuka je trajala nedjeljom po dva sata. Zabilježeno je kako od tog vremena nadalje školu polaze i ženska djeca, što do tada nije bio slučaj. Porast broja ženske djece kulminirao je otvaranjem djevojačke škole 1867. godine, odnosno ustrojenjem djevojačkog odjeljenja u sklopu pučke škole. Tada u Vrbovcu počinje raditi i prva učiteljica.⁸⁸

Oko 1864. godine pokrenuti su planovi za izgradnju prikladnije i veće zgrade, pa je iste godine pribavljen sav materijal. Izabrano mjesto izgradnje bilo je u vlasništvu vlatelinstva, s kojim je općina morala sklopiti zamjenski ugovor, prema kojem je vlastelinstvu pripala stara školska zgrada te uz nju pripadajuće zemljište, u zamjenu za gradilište, zajedno s vrtom i zavrtnicom. Pored toga vlastelin je za novosagrađeni štagalj i štalu u dvorištu stare škole bio obvezan platiti općini 500 forinti, što se nikad nije ispunilo. Naposljetku je škola izgrađena 1865. godine u trošku od 9000 austrijskih forinti, uz besplatni doprinos ručne i vozne sile stanovnika vrbovečke općine.

Škola je u svom početku bila dvorazredna, kasnije trirazredna i tek od novoga školskog zakona četverorazredna. Ravnatelj škole je uvijek bio mjesni župnik, koji je mjerodavan za sve odluke. Sve troškove snosila je školska općina, a za tu svrhu se posebno ubirao i svojevrsni školski namet iz kojeg su se, uz materijalnu pomoć školskih patrona (vlastelina), podmirivale sve školske potrebe i učiteljevi prihodi. Tzv. „uškolana mjesta“ bila su sva ona koja su spadala u župu vrbovečku, a ta su Vrbovec, Celine, Cerje, Brčevac, Gaj, Dijaneš, Krkač, Pavlovac,

⁸⁶ Spomenica, str. 8.

⁸⁷ Cuvaj, sv. III., str. 104.

⁸⁸ Spomenica, str. 16.

Poljana, Luka i Prilesje. Mjesto Krkač, iako je spadalo pod ovu župu, bilo je predaleko, pa su djeca iz tog mjesta sporazumno školu polazila u župi Rakovec, što im je bilo bliže. Od ostalih mjesta, najudaljenije je bilo mjesto Dijanež sa više od šest kilometara. „*Ako se u prijašnja vremena uz zle puteve u obzir uzme udaljenost mjestah, nije čudo, da je polazak bio loš.*“⁸⁹

O učiteljima pučke škole u Vrbovcu u ovom periodu (od 1769. – 1875. godine) postoje nešto iscrpniji podatci, ali se baziraju na usmenoj predaji, pa godine njihove službe najvjerojatnije nisu u potpunosti precizne. Do dolaska aktualnih učitelja u vrijeme pisanja spomenice, Adama Smaića i Marije Šarafove, opisan je rad sedmero učitelja te četiri učiteljice. Za većinu njih se primjerice može saznati jesu li bili strogi ili blagi, gdje im je grob, gdje su sve službovali, a za učitelje još i kakvi su bili kao orguljaši. Prema svjedočanstvu lokalnog starca Imbre Sesvečanca, prvi učitelj i orguljaš se zvao Ivan Canjek, a u vrijeme kada je spomenuti starac polazio školu, učitelj je imao između 70 i 80 godina. Usprkos starosti, bio je jako vesele ćudi i svi su ga štovali zbog njegove neizmjerne ljubaznosti. Prema izračunu Imbre Sesvečanca, umro je 1816. godine, a za njim je došao neki mladi učitelj čije ime nije zapamćeno te je on odselio već nakon jednogodišnje službe. Od 1817. pa do 1836. godine učiteljem je bio Ivan Petar Čučkini, za njega su ljudi govorili da je bio „*čovjek visok, suholjast, ali umoljata i prijazna ponašanja.*“⁹⁰ Bio je i orguljaš, ali imao je slab glas. Umro je 1836. godine te je pokopan na vrbovečkom groblju koje se tada nazivalo „Sveta tri kralja.“ U razdoblju od 1836. do 1838. godine, učiteljem je bio neki ostariji čovjek, za kojeg piše da je vršio samo crkvenu službu. Nakon 1838. godine, prema sjećanju ondašnjih stanovnika, učiteljem i orguljašem je bio Stjepan Rožić. „*Za njega vele da je bio učitelj na mjestu, da je kaznu šibom upotrebljavao samo u krajnjoj nuždi, te od starijih ljudi koji čitati znadu, da to imaju samo njemu zahvaliti.*“⁹¹ Službovao je do 1850. godine kada je umro te je na lokalnom groblju pokopan. „*Čudnovato je, da nigdje ni traga ni glasa grobu, gdje bi mogao pokopan biti. Čučkinijev se grob uzdržao, jer je spomenik iz kamena napravljen, a Rožiću bio valjda samo drveni križ postavljen, koji je u vremenu propao. Nije bilo ruke koja bi mu grob obnovila da mu i tamo bude traga. Prem je umro, medju svietom još živi u ugodnoj uspomeni. Groblje, kako je iz početka bilo premaleno, od*

⁸⁹ Spomenica, str. 11.

⁹⁰ Isto, str. 14.

⁹¹ Isto, str. 14.

onoga vremena do danas već je više putah prekopano bilo, pa i grob vriedna učitelja.“⁹² Osobito je istaknuto službovanje Marka Lenara u razdoblju od 1850. do 1864. godine, koji prema pisanju „bijaše prestrog, sav poredak i napredak izvojevala šiba, jer je to još doba bilo, u kojem nije učiteljstvo poznavalo podagogijskih načelah, prema kojim se mnogo i to vrlo mnogo učiniti dade. Bacimo koprenu na taj modus docendi, jer se ipak priznati mora, da je mladež pokroknula boljom stazom, da je nauka bila ozbiljna, a i uspješna. Mnogo liepih vrlinah imadjaše taj čovjek: Pjesma mu idjaše od srca, a za orguljaša kao stvoren. U cijeloj okolici nebijaše boljega glazbenika od njega; u cijeloj okolici nebijaše mjesta, gdje bi se skladnije i ljepše pjevalo nego u školi i crkvi vrbovačkoj. I sada se još hvale ljudi, kako su razne pjesme u četiri glasa pjevali.“⁹³ Crkvene pjesme koje je skladao pjevale su se još desetljećima kasnije, i to ne samo u vrbovečkoj općini, već i u cijeloj križevačkoj županiji. Nakon službe u Vrbovcu, otišao je u Remete kraj Zagreba, gdje je bio u službi do 1874. godine. „Usljed nekoga kažnjivoga čina morade biti od učiteljske službe po pretpljenoj kazni zatvora od 8 mjesecih otpušten, te još dan danas, dok se ovo piše, živi kao posebnik u Zagrebu i obavlja orguljašku službu u crkvi sv. Ivana u Novoj vesi.“⁹⁴ Nakon njega učitelj je na nekoliko mjeseci bio Josip Prugovečki, koji je nakon službe u Vrbovcu radio na križevačkom gospodarsko – šumarskom učilištu, „pošto se je za tu struku naobrazio na nekih višjih školah u Njemačkoj, a sada pridieljen visokoj kr. zem. vladi na službovanje.“⁹⁵ Od 1865. do 1873. godine učitelj je Josip Šestak, rođen u Varaždinu, koji je otpušten iz učiteljske službe u Vrbovcu zbog, kako piše, neke razmirice, nakon čega odlazi na službu u Slatinu. Od 1867. godine, kada je ustrojeno djevojačko odjeljenje u sklopu ove škole, pa do 1873. godine, u ovoj su školi radile 4 učiteljice – Filipina Maller, Sidonija Jezerinec, Vladka Karakaševa te Terezija Ivanković. Za njih ne piše kakve su bile kao učiteljice, već samo koliko su dugo bile na službi u Vrbovcu, gdje su radile nakon Vrbovca te naposljetku, za koga su se udale. Zanimljivo je da je iscrpnije opisan rad nekih učitelja koji su radili puno prije navedenih učiteljica. Naime one su radile u relativno novije vrijeme u odnosu na početak pisanja spomenice te je sjećanje na njih upravo trebalo biti „svježije“. No razlog možda treba tražiti u kratkom periodu kojem je svaka od njih provela na službi u Vrbovcu, zbog čega nisu među lokalnim pučanstvom, koji svjedoči o radu učitelja ove škole kroz povijest, ostavili neki zamjetni dojam.

⁹² Spomenica, str. 14.

⁹³ Isto, str. 15.

⁹⁴ Isto, str. 16.

⁹⁵ Isto, str. 16.

Uz to, zasigurno su učitelji kao orguljaši bili poznatiji među lokalnim stanovništvom. Sve u svemu, tako je ukratko izgledao opis službovanja pojedinog učitelja ili učiteljice. Nadalje, još su poznata imena ukupno trojice učitelja koji su u nekom trenutku službovali prije 1816. godine. O njima nema riječi u spomenici, već ih nalazimo u drugim izvorima.

Učitelj je u samim počecima rada škole morao osim učiteljske službe obavljati i službe orguljaša te crkvenjaka. Štoviše, potonje su do 1848. godine bile važnije od učiteljske, nakon čega se učiteljskoj službi počela davati veća važnost, a uloga crkvenjaka je ukinuta. Što se tiče pak same orguljaške službe, na primjeru Marka Lenara vidimo kako je ona i dalje bila važan faktor u životu kako učenika, tako i ostalih stanovnika pojedinog mjesta ili sela. Ona je smatrana praktički nerazdruživom od uloge učitelja pa ju je učitelj morao besplatno obavljati. Ipak, kako bi i za tu službu dobio određenu naknadu, učitelj je pratio svećenika tijekom sprovoda, kao i kod blagoslova kuća za Božić, a naknadu bi dobio i za pjevanu misu. Uloga orguljaša ostala je nepromijenjena i u vrijeme učitelja Adama Smaića.

Kroz prvu polovicu 19. stoljeća učitelj u Vrbovcu morao se zadovoljiti davanjima u naravi, naročito žitom, dok je samo mali dio dobivao u gotovini. Naime, od svake kuće je primao određenu količinu žita u vrijeme Božića i jedan svežanj vune. Navodno je uživao stan te neke nekretnine poput oranica, livada, vinograda i vrta. Prema valovnici iz 1859. učitelj uživa 315 forinti plaće, određena zemljišta, 12 hvati drva, pravo na pašovinu itd. Nakon 1867. godišnja plaća učitelja iznosila je 400 forinti u gotovini, no od tada prestaje običaj davanja u naravi, pa je učitelj u svrhu svog preživljavanja bio oslonjen samo na svoju malu plaću i na svoju gospodarsku privredu.⁹⁶ No prema Adamu Smaiću (učitelju koji je pisao spomenicu), tada nije bilo teško voditi gospodarstvo, jer su radnički odnosi u tadašnjim zadrugama bili mnogo bolji nego u vrijeme pisanja spomenice. *„Danas više putah nije moguće težaka dobiti niti za najskuplji novac. Samac, nemože smoći ni toliko vremena, da sebi što učini, a kamoli da bi na nadnicu išao. Medjutim, današnjemu oskudnomu stanju seljačtva mnogo je kriv nemar za svoje i ponešto lienost.“*⁹⁷

Nažalost, Smaić nije imao izvore prema kojima se mogao ravnati po pitanju dobrotvora i promicatelja škole, no neki se svakako podrazumijevaju: župnici kao ravnatelji vodili su skrb nad

⁹⁶ Spomenica, str. 18.

⁹⁷ Isto, str. 23.

školom, brinuli se za nabavu knjiga, odjeće i obuće siromašnoj djeci te za nagrade dobrim učenicima, plemstvo koje je vršilo patronatsko pravo nad školom i time ju materijalno potpomagalo, a tu je i općina koja je također doprinosila uzdržavanju škole i učitelja, kao i nabavom knjiga te ostalih nastavnih pomagala.

5. Pučka škola u Vrbovcu od 1875. do 1911. godine

U navedenom razdoblju škola je bila niža pučka obopolna. Nastava je održavana na hrvatskom jeziku i trajala je cijeli dan kroz cijelu godinu. Izuzevši gimnastiku, pjevanje i ostale praktične vježbe, nastava je trajala do 25 sati na tjedan. Osim propisanih predmeta učenici su imali praktičnu obuku u školskom vrtu iz voćarstva, vrtlarstva i svilarstva. Uz to su imali prigodu naučiti osnove pčelarstva, jer je pored škole postojao pčelinjak i bio je u osobnom vlasništvu ravnatelja škole. U sklopu niže pučke škole postojala je opetovnica, čija se obuka održavala dva puta tjedno (obično četvrtkom i nedjeljom) po dva sata, ne računajući vjeronauk. U tom razdoblju *tečaj za analfabete* održan je samo školske godine 1905./1906. u razdoblju od 15. studenog do 25. veljače, kada je ujedno bio ispit. To su bili tečajevi za odrasle – najčešće šegrete ili trgovačke naučnike – na kojima se učilo čitati i pisati. Na početku tečaja upisano je 52 ljudi, dok je na ispitu ostalo njih 28, a tečaj su vodili jedan učitelj i jedna učiteljica.

Pučka škola u Vrbovcu nastavu je održavala u školskoj zgradi sagrađenoj 1865. godine, koja se sastojala od dvije učionice i dva učiteljska stana. Kroz godine je broj djece koja su bila obvezna polaziti školu progresivno rastao, pa je ubrzo ustanovljen manjak prostorija. Taj problem je početkom 1880-ih godina rješavan podjelom na turnuse: neki razredi podučavani su ujutro, neki popodne, a neki su pak imali nastavu cijeli dan. Tako je problem nedostatka prostorija barem privremeno riješen. Ipak, uspjeh učenika nije bio na razini koju se očekivalo, jer većina učenika nije imala dovoljno predviđenog vremena za nastavu. Slabom napretku je pridonosio i trend lošeg polaska u školu, jer roditelji nisu dovoljno ozbiljno shvatili prvi školski zakon te svoju djecu nisu redovito slali u školu. Unatoč slabom polasku i dalje je bio manjak prostorija. Neki razredi su bili mješoviti, dok su neki odvajani po spolovima pa je podjela na turnuse bila neprikladna i za učitelje: znalo se dogoditi da isti učitelj nastavu drži dječacima prijepodne, a djevojčicama poslijepodne. „*Kolika muka imati prvi razred, pa jednom odjelu tumačiti u jutro, a drugomu jednu te istu stvar poslje podne.*“⁹⁸

U toj neprilici mjesni župnik Stjepan Valdec uspio je 1884. godine s predstojništvom obližnjeg samostana reda sv. Magdalene dogovoriti iznajmljivanje jedne velike sobe za

⁹⁸ Spomenica, str. 33.

podučavanje uz godišnju najamninu od 60 forinti. Uz to, samostan je ponudio svoju redovnicu, koja je doduše završila samo višu djevojačku školu, ali je bila sposobna privremeno pripomoći u podučavanju djevojčica nižih razreda. Ipak, u ukupnom broju djece koja su bila obvezna polaziti školu još je uvijek bilo mnogo onih koji nisu mogli upisati školu zbog nedostatka prostorija, pa se na sjednicama općinskog školskog odbora intenzivno raspravljalo o dogradnji postojeće škole ili iznajmljivanju prostorija u susjednoj županijskoj zgradi.

Početak školske godine 1888./89. pojavila se potreba za četvrtim učiteljem, što je Odjel za bogoštovlje i nastavu naposljetku odobrio. Ujedno je za dodatnih 60 forinti godišnje unajmljena još jedna soba u samostanu reda sv. Magdalene, te su tada sve djevojčice smještene u zgradu samostana, a dječaci u školsku zgradu. Iste godine u spomenici je zapisano kako se broj stanovnika u posljednjih 15 godina podvostručio, a samim time i broj učenika, na što općinske oblasti nisu mogle računati kada su 1865. godine gradile novu školu. U prostorije škole se dalo smjestiti do 150 učenika, a trebalo je prostora za 600 i više učenika.⁹⁹

Općina Vrbovec je 1891. godine tomu odlučila stati na kraj pa je za 50 000 forinti odlučila kupiti imanje od redovnica reda sv. Magdalene, u sklopu kojeg se nalazila jedna velika zgrada. Pored nje se nalazila jedna manja zgrada, koja je pak zamijenjena za postojeću školsku zgradu iz 1865. godine. Graditelj Dragutin Langer izradio je nacрте za adaptaciju zgrada i iduće godine se krenulo u preuređenje, čime je veća zgrada prenamijenjena u školu, a manja u učiteljski stan. Ukupno je na preuređenje nove školske zgrade utrošeno oko 11 000 forinti i završeno je na proljeće 1893. godine. Nova školska zgrada imala je jedan kat i prizemlje, sedam prostranih soba, od kojih je pet otpadalo na učionice velike u prosjeku oko 10 kvadratnih metara, jedna na učiteljsku zbornicu, dok je jedna predviđena za školskog podvornika (domara). Nanovo su sazidani novi zahodi u skladu sa svim higijenskim zahtjevima, a po cijeloj školi je uređen sustav ventilacije. Nova pučka škola napokon je bila suha, svijetla, prostrana i prozračna, po propisima školskog zakona. U skladu sa školskim propisom, u blizini škole se nalazio i zdenac za piće, udaljen 200 metara.¹⁰⁰ U školskoj spomenici piše kako se od 1899. godine u zgradi osim pet učionica nalazi i učiteljski stan, vjerojatno u prostoriji gdje se nalazio školski podvornik. Nastava u ovoj zgradi održavala se sve do 1952. godine, kada je zbog starosti srušena.

⁹⁹ Spomenica, str. 58.

¹⁰⁰ HŠM, A 4323 (r) Podaci o školama 1937. - Vrbovec

Koliko je škola bila zahvalna svojoj općini na novim prostorijama, svjedoče sljedeće riječi: „*Tu žrtvu eto doprinaša urb. obćina Vrbovec za svoju potomćad, koja će svoje roditelje i dobroćinitelje, kao najveće i najbrižnije prijatelje uvijek blagoslivljati, jer joj podigoše hram, gdje će se učiti poštivati Boga, ljubiti svakoga; gdje će si oplemenjivati dušu i srce; gdje će si sticati potrebito znanje i umjenje za budući svoj život i za buduće svoje zvanje. Ovako podignut hram našoj mladeži jest doista dostojan svojih požrtvovskih darovatelja.*“¹⁰¹ Obuka je ponovno bila cjelodnevna za sve razrede, a svaki od njih je bio razdijeljen po spolovima, osim jednog, koji je bio obospolni. Tako su učenici u spomenutih pet učionica najčešće bili formulirani na sljedeći način – I. razred dječaka, I. razred djevojaka, II. obospolni razred, III. i IV. razred dječaka te III. i IV. razred djevojaka. U školi je službovalo pet učitelja, jedan vjeroučitelj te jedan podvornik.

Za školski namještaj se svake godine pisalo kako je dijelom u dobrom, a dijelom u lošem stanju. Zakon je nalagao kako svaka školska soba mora imati dovoljan broj klupa za učenike i vješalica za kape, kabanice i slično. Zatim školsku ploču, stol za učitelja i ormar za čuvanje knjiga, bilježnica, kreda, spužvi itd. Osim toga nisu smjele izostati ni slike Spasitelja, Franje Josipa I. i hrvatskog bana.¹⁰² Škola je bila opremljena onim nastavnim pomagalicama koja su također preporučali školski zakoni. Ukupno je posjedovala „*43 slike za zornu obuku, 1 globus, 1 računalo, 11 zemljovida, 53 slike za obuku u prirodopisu, 14 fizikalnih aparata, 310 risarskih predložaka, veliko ravnalo i šestar, 12 slika i modela za obuku u metričkom sustavu, 5 svezaka Lajevih ornamenata za ženski ručni rad, 20 uzoraka domaće industrije.*“¹⁰³ Primjerice od zemljovida je bilo bitno imati Austro-Ugarsku Monarhiju, Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju te zemljovid Svete Zemlje (Palestine).¹⁰⁴

Postojala je učenička odnosno učiteljska školska knjižnica, iako vjerojatno nije imala zasebnu prostoriju. Možemo pretpostaviti kako se nalazila u školskoj zbornici. Na adresu Pučke škole u Vrbovcu su svake godine stizale preporuke, od Odjela za bogoštovlje i nastavu ili od županijskih oblasti, za nabavu određenih knjiga koje je bilo poželjno imati u svakoj školskoj knjižnici. Tako je knjižnica svake godine bila bogatija za 30-ak djela i svezaka. Do školske

¹⁰¹ Spomenica, str. 86.

¹⁰² Kirin, Josip. *Uređenje pučke nastave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji sa naputkom o školskoj administraciji.* (2. prerađeno popunjeno izdanje). Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), 1909. str. 164.

¹⁰³ Spomenica, str. 176.

¹⁰⁴ Kirin, str. 165.

godine 1910./11 učiteljska knjižnica je sadržavala 413 djela i 430 svezaka, dok je učenička imala 170 djela i 181 svezak.

Jedan od zdravstvenih propisa školskog zakona iz 1888. godine bilo je obvezno uvođenje *gombališta*, odnosno vježbališta, uz svaku školu.¹⁰⁵ Naime, tjelovježba sa i bez sprava smatrana je važnim činiteljem za zdravlje djece. Gombanje bi danas bilo ekvivalent gimnastičkim vježbama. Pučka škola u Vrbovcu dobila je *gombalište* tek nakon premještanja u novu školsku zgradu 1894. godine, kada je pored škole uređen teren te su ugrađene tri sprave za vježbanje. Do tada su učenici poučavani u *gombanju*, ali bez gombalačkih sprava.

Sastavni dio kompletne školske obuke bio je i školski vrt, kako bi se usadilo učenicima volju i smisao za gospodarstvo. Njime su učenici stjecali potrebno praktično iskustvo na poljoprivrednom dobru, osobito u voćarstvu, vinogradarstvu, povrtlarstvu i cvjećarstvu, što je u budućnosti trebalo izravno ići u korist njihovu rodnom kraju. Zasiurno su učenici iskustvo dobivali i na vlastitoj zemlji pa je školski vrt u principu služio kako bi ih upoznao sa, u to vrijeme, najnovijim poljoprivrednim tehnikama. Školski nadzornici između ostaloga su morali ocijeniti učiteljev rad i doprinos u školskom vrtu, što je bilo od presudne važnosti pri dodjeli petogodišnjeg doplatka i ostalih statusnih prava. Drugim riječima, nemarna briga o školskom vrtu mogla je isključiti učitelja iz bilo kakvih dodatnih materijalnih blagodati.¹⁰⁶

U ovoj školi dječaci su podučavani u voćarstvu, a djevojčice u vrtlarstvu. Školski vrt u Vrbovcu isprva se nalazio izvan sela, točnije 400 metara od škole, te ga je teško bilo nadzirati zbog udaljenosti. Bio je smješten na nezgodnom mjestu, na vrhu brežuljka, zbog čega je bio izložen vjetrovima. Uz to nije bio dobro ograđen, pa su stanovnici i domaće životinje svakodnevno prolazili kroz njega. Unatoč svim neprilikama bio je u dobrom stanju te je imao deset gospodarskih sprava. Njegova površina iznosila je oko 4800 kvadratnih metara i sadržao je stotine divljih i oplemenjenih voćaka, stotine divljih i pitomih kestena te tisuće dudova i oraha. Školskim zakonom sav prihod od školskog vrta prepušten je učiteljima, pod uvjetom da školske vrtove ne koriste za svoje, već za školske svrhe te da među stanovnicima općine razdijele određeni broj oplemenjenih voćaka i trsova. Tako je svake školske godine ova škola poklonila stanovnicima školske općine od nekoliko stotina do nekoliko tisuća oplemenjenih, odnosno

¹⁰⁵ Kirin, str. 56

¹⁰⁶ Isto, str. 224. – 226.

divljih voćaka, trsova i dudova. Kako je taj vrt bio predaleko od škole, 1890. godine općinski ured ustupio je vrt i oranicu pored općinske zgrade, što je bilo bliže školi. Isprva je novi vrt također bio neograđen, pa su domaće životinje nanovo činile mnogo štete. Dvije godine kasnije, dio u kojem se uzgajaju sadnice (*cijepilnjak*) ograđen je ogradom visokom 130 centimetara, što je koštalo 500 forinti. Do 1904. godine je vrt dosegao veličinu od oko 5300 kvadratnih metara.¹⁰⁷

Naredbom vlade za bogoštovlje i nastavu iz 1906. godine određeno je kako se besplatno dijeljenje voćaka mora obustaviti, jer je ustanovljeno da seljaci poklonjene voćke slabo cijene i njeguju pa one većinom propadaju. Stoga je određeno da se od tada oplemenjene voćke imaju besplatno dijeliti samo učenicima netom otpuštenima iz niže pučke škole i opetovnice, dok se ostalim stanovnicima moraju prodavati uz vrlo umjerene cijene.¹⁰⁸ Razdjeljivanje dudovih stabala se imalo odvijati u suradnji s tzv. „svilarским nadzornicima“, koji su vodili evidenciju o uzgoju i razvitku svilarstva, o čemu su morali izvještavati svoje nadležne oblasti. No kako se bližimo kraju razdoblja o kojem govorimo, čini se da je svilarstvo u vrbovečkom kraju postupno zamrlo te je naposljetku ostalo u potpunosti nerazvijeno. „*Svilarstvom se neće narod da bavi, a razdijeljeni dudići uništeni su tako, da uz svu volju niti škola nije imala prilike da u toj privrednoj grani mladež pouči.*“¹⁰⁹

Sve što je školi bilo potrebno, morala je najprije tražiti od školskog odbora, zatim od kraljevske kotarske oblasti te napokon od županijske oblasti. Vrhovni nadzor nad svime navedenim je obavljala Kraljevska zemaljska vlada. Školom je izravno upravljao općinski školski odbor, koji je održavao sjednice na mjesečnoj bazi. Na njegovu čelu bio je mjesni školski nadzornik. Među brojnim dužnostima koje je odbor imao po pitanju materijalnog interesa škole, brinuo se i za materijalnu sigurnost svojeg učiteljstva, odnosno za njegove pravovremene plaće. Školski nadzornici, županijski i mjesni, posjećivali su ovu školu nekoliko puta godišnje, odnosno jednom mjesečno, kako bi se uvjerali u kvalitetan rad učiteljstva, uspjeh učenika te u dobro funkcioniranje škole. Svi nedostaci koji su primijećeni prilikom *inspiciranja* školskih nadzornika morali su biti ispravljeni. Školu su nekoliko puta godišnje posjećivali kraljevski kotarski predstojnici, kao i upravitelji općine. Svaki mjesec školu je posjećivao i općinski liječnik dr. Julije Heninger (do 1886. godine dr. Vatroslav Hoffman), kako bi ispitao čistoću

¹⁰⁷ Spomenica, str. 198.

¹⁰⁸ Kirin, str. 229.

¹⁰⁹ Spomenica, str. 220.

školskih prostorija, zdravstveno stanje mladeži te se uvjerio u njihovu higijenu. Na znakove epidemijskih bolesti imao je ovlasti predložiti obustavu nastave na određeno vrijeme. Bolesnu djecu bi ispričao od nastave, kako bolest ne bi zahvatila još veće razmjere. Ujedno bi u mjesecu svibnju ili lipnju svake godine, uz suradnju kotarskog liječnika (najčešće dr. Josipa Derenčina), izvršavao docjepljivanje učenika. Zdravstveno stanje djece provjeravao je i županijski *fizik*, jednom godišnje.

Sve financijske troškove Pučke škole Vrbovec u potpunosti je *iznašala* općina. Redoviti troškovi su ubrajali uzdržavanje učitelja, čime se misli na njihovu plaću, drvarinu, stanarinu, dnevnice za sastanke, mirovine te razne dohotke (petogodišnji, mjesni, osobni, funkcionalni). Tu su bili i troškovi za uzdržavanje školske zgrade (razni popravci, grijanje, čišćenje), školskog vrta i knjižnice, plaće za podvornike i vjeroučitelje itd. Izvanredni troškovi su podrazumijevali sve naknadne građevinske radove u i oko školske zgrade ili školskog vrta. Prosječni redovni trošak pučke škole u Vrbovcu iznosio je oko 3500 forinti, a od 1899. godine nadalje, kada se promijenila valuta, oko 8000 kruna. Kako navodi spomenica, podmirivani su dohotkom iz potrošarine, prinosom iz općinske blagajne te rabatom od pribavljenih školskih knjiga.

5.1. Učenici

U spomenici su od 1875./76. do 1885./86. godine vođeni podatci o broju školskih obveznika i upisanih učenika za svakidašnju školu, kao i za opetovnicu. Uz navedene parametre od 1886./87. do 1910./11. godine vodila se i evidencija o broju učenika svakog razreda po spolovima, o njihovu uspjehu na kraju godine, promjenama broja učenika tijekom i krajem školske godine, izostancima, sankcioniranju izostanaka te o vjerskom i narodnom sastavu učenika. Neki od navedenih aspekata nisu vođeni u kontinuitetu svake godine, a neki se prestaju voditi zaključno sa školskom godinom 1906./07., stoga se određeni izračunati prosjeci možda neće podudarati.

Najmanje mjesec dana prije početka školske godine unutar školske općine obavljao se popis djece koja su bila sposobna za polazak škole. Za tu prigodu osnovao bi se popisni odbor i

radila bi se evidencija školskih *sposobnjaka* iz matičnih knjiga. S navršenom šestom godinom svako je dijete bilo sposobno na polazak škole, dok je s navršenom sedmom godinom polazak škole bio obavezan. Ako je dijete bilo tjelesno i duševno dovoljno razvijeno te ukoliko je prostor škole to dopuštao, djeca s navršenom šestom godinom smjela su polaziti školu.¹¹⁰ Djeca koja su imala tjelesne ili duševne mane bila su *oproštena* od polaženja škole, a takvih je, primjerice, 1886./87. godine zabilježeno 79. Gledajući na prvu, tako velik broj djece sa tjelesnom i duševnom manom je u najmanju ruku šokantan, jer to automatski povezujemo sa određenim oblikom retardacije. Iako bi nas izraz „tjelesna i duševna mana“ svakako dao zavarati, valjalo bi uzeti u obzir ranije spomenuti navod, kako su djeca s navršenom 6. godinom kategorizirana kao *sposobnjaci*, odnosno mogla su polaziti školu ukoliko su duševno i fizički bila dovoljno razvijena. Prema tome, od tog broja (79 djece), najvjerojatnije je većina onih za koje je najbolje bilo pričekati još godinu dana kako bi dodatno sazrijeli. Iste godine je zbog nedostatka školskih prostorija *oprošteno* čak 163 djece, što je bio glavni problem ove škole. Upravo zbog toga su djeca u najvećoj mjeri oslobođena od polaska škole kroz cijeli period kraja 19. stoljeća. Zabilježeni su slučajevi u kojima su djeca oslobođena škole zbog prevelikog siromaštva ili zbog prevelike udaljenosti. Nažalost, u slučaju manjka školskih prostorija, nismo upoznati s kriterijem prema kojem su neka djeca upisivana, a neka ne, jer kao što vidimo, neki logični kriteriji po kojima bi se mogla raditi distinkcija među učenicima, poput prevelike udaljenosti ili siromaštva, su zasebno navedeni. Bilo je i djece koja su podučavana kod kuće, no njih je u prosjeku bilo vrlo malo. Usput rečeno, takvi učenici, iako su podučavani kod kuće, morali su svake godine polagati ispit u javnoj pučkoj školi. Polazak pak u opetovnu školu bio je oprosteno ako bi dijete odlučilo pohađati višu pučku školu. Sljedeći izvadak iz spomenice govori o popisivanju sposobne djece u vrbovečkoj pučkoj školi: „*Za ovu šk. godinu obavljen je zakonitim načinom popis šk. mladeži dana 16. srpnja po posebnom povjerenstvu, kojemu je u smislu naredbe vis. kr. zem. vlade, odjela za bogoštovje i nastavu o 'polazu škole' predsjedao upravitelj občine Antun Slapničar, a perovodjom bijaše ravn. učitelj Adam Smaić. Ovaj popis odobrila je u celosti sl. kr. kot. oblast u Križevcih riješenjem svojim od 25. srpnja 1895. godine.*“¹¹¹

Počevši od 1875. godine broj učenika svakidašnje i opetovne škole konstantno raste. Od ukupno 203 učenika upisanih spomenute godine do čak 610 učenika upisanih 1894. godine.

¹¹⁰ Kirin, str. 28.

¹¹¹ Spomenica, str. 111.

Potonje godine ujedno je bilo i najviše školskih obveznika, njih čak 796, no zbog nedostatka školskih prostorija i ostalih razloga, 186 učenika je bilo oslobođeno škole. Novosagrađene pučke škole u Dijanešu 1896. te u Poljani 1908. godine uspijevaju donekle smanjiti taj visoki broj školskih obveznika, te se on nekako stabilizirao oko prosjeka od 683. Od tog broja obveznika prosječno se 456 učenika (66,7%) godišnje uspjelo upisati u svagdanju i opetovnu školu. Tijekom godine vođena je evidencija pridošlih i otišlih đaka, no ukupno gledajući, na kraju školske godine bi u prosjeku bio jednak broj učenika kao na početku. U tablici broj 1 možemo vidjeti spomenuti porast broja učenika svagdanje i opetovne škole, počevši s 1875. te zaključno s 1910. godinom.

Tablica 1. Broj učenika pojedinih godina

Škola	Upisano 1875. g.	Najviše upisanih u jednoj šk. godini	Upisano 1910. g.
Svagdanja	183	514	411
Opetovna	20	153	71

U tablici 2 prikazan je prosječan broj učenika u razdoblju do 1886. godine te zatim do 1910. godine. Možemo primijetiti prosječan broj od 570 djece, koja su obvezna na redovnu školu, odnosno 388 učenika, koji u prosjeku polaze školu. Od toga je muške djece u pravilu bilo više nego ženske, što nam daje ukupni prosjek od 210 dječaka i 178 djevojčica, koji prosječno polaze redovnu školu u jednoj školskoj godini.

Tablica 2. Prosječan broj učenika u pojedinom razdoblju

Razdoblje	Svagdanja škola		Opetovnica	
	Obveznika	Upisanih	Obveznika	Upisanih
1875. – 1886.	392	224	-	37
1886. – 1910.	570	388	113	93

U daljnju analizu neće biti uključeni učenici opetovne škole, jer podatci o njima nisu frekventni, već će samo biti riječi o redovnoj, odnosno nižoj pučkoj školi.

Većina učenika škole bila je rimokatoličke vjere. Od 25 školskih godina u razdoblju od 1886. do 1911. godine, u njih sedam su učenici bili isključivo rimokatolici, a u ostalih 18 su malo prisutne i ostale vjere. Učenika židovske vjeroispovijesti u jednoj školskoj godini najviše je bilo šestero, a pojavljuju se vrlo često. Navedeni su i učenici augsburško-evangeličke vjere, odnosno luterani. Njih je bilo najviše troje u jednoj godini, a u ovom razdoblju u spomenici ih nalazimo svega dva puta. Pravoslavci se pojavljuju samo u četiri navrata te ih je najviše bilo dvoje u jednoj školskoj godini. U spomenici se izuzev učenika rimokatoličke vjere ne spominju vjerski običaji učenika ostalih vjera, jer su u velikoj manjini. Poznato je samo da su židovska djeca imala na kraju školske godine poseban ispit iz *vjerouka* (vjeronauka), zbog kojeg bi u školu dolazio kotarski rabin iz Križevaca. Inače su vjeronauk kao obvezni nastavni predmet bili dužni učiti svi, bez obzira na vjeroispovijest. Prema školskom zakonu nadležni rabin imao je u sporazumu s roditeljima židovske djece ustanoviti način na koji će toj djeci podijeliti obuku.¹¹² Za djecu pravoslavne vjere u školu su slane preporuke određenih udžbenika koje je valjalo koristiti, no ne znamo je li vjeronauk održavan zajedno s ostalom djecom ili zasebno. Za djecu ostalih vjera u ovoj školi također nije poznato na koji način su održavali nastavu iz vjeronauka. Kada bi se izračunavao prosjek broja učenika pojedine vjere po školskoj godini, on bi izgledao kao u priloženoj tablici broj 3.

Tablica 3. Prosjek broja učenika u jednoj školskoj godini prema vjeri za razdoblje od 1886. do 1911. godine

Rimokatolici	Pravoslavci (<i>Grčko-istočna vjera</i>)	Židovi (<i>Izraeliti</i>)	Protestanti – luterani (<i>Augsburško-evangelička vjera</i>)
371	0.16	1.68	0.2

Učenici su popisivani i prema materinjem jeziku. Prema tome je u razdoblju od 1886. do 1911. godine ukupno osam različitih naroda polazilo ovu školu. Hrvati su bili u apsolutnoj većini, drugi iza njih po brojnosti su bili Česi, zatim Mađari te u manjoj mjeri Nijemci. Spomenuti narodi su se pojavljivali svake, gotove svake ili svake druge godine. U jednoj školskoj godini je bilo najviše 23 Čeha, 12 Mađara, 3 Nijemca. Talijana je sveukupno bilo dvoje, dok je zabilježen samo jedan Slovenac. Školske godine 1902./03. jedan učenik je smješten pod

¹¹² Kirin, str.179.

kategoriju *inih jezika*, a sljedeće godine dvoje pod *ine narode*. Nije poznato na koje druge jezike ili narode se mislilo. Tih školskih godina svi su ostali učenici bili rimokatolici, pa se čak ni preko vjere ne može utvrditi o kojoj narodnosti je mogla biti riječ. U spomenici nije naveden niti jedan učenik sprske nacionalnosti, iako smo već spomenuli kako je u školi bilo učenika pravoslavne vjere, točnije njih 4. Razlog njihovog ne spominjanja leži u činjenici da su učenici popisivani prema jeziku koje govore, pa su prema tome učenici pravoslavne vjeroispovijesti ubrojani među Hrvate. Prosječni broj učenika pojedinog naroda u jednoj školskoj godini prikazan je u tablici 4.

Tablica 4. Prosjek broja učenika u jednoj školskoj godini (od ukupno 25) prema narodnosti

Hrvati	Česi	Mađari	Nijemci	Srbi	Talijani	Slovinci	<i>Ini narodi</i>
371	15.9	6.03	0.8	0.16	0.08	0.04	0.1

Na kraju školske godine održavali su se javni ispiti. Svrha tih ispita je bila da se roditelji uvjere u djelovanje škole i napredak svoje djece. Nakon toga su se učenici klasificirali prema polasku škole, napretku u pojedinim predmetima te prema vladanju (ćudorednosti). Po završetku su se izdavale školske svjedodžbe ili otpusnice za učenike koji su pet godina redovito i marljivo polazili školu. Za učenike koji su završili četvrti razred i žele polaziti neku višu školu ili strukovni tečaj izdavale su se svjedodžbe polaznice. Dobri đaci su darivani knjigama, a oni najbolji su upisivani u Društvo sv. Jeronima kao doživotni članovi.¹¹³ To su obično svake godine bili po jedan učenik i jedna učenica iz završnih razreda.

U spomenici je uspjeh učenika zabilježen na općenitoj razini. Može se saznati koliko je dječaka, odnosno djevojčica, na kraju školske godine bilo sposobno za otpust iz škole ili prelazak u viši razred. Analizom tih podataka može se zaključiti kako su djevojčice u prosjeku bile nešto uspješnije (*sposobnije*) od dječaka. A zamjećuje se i kako općenito svake godine uspjeh učenika neujednačeno raste. Prosječna prolaznost djevojčica po školskoj godini je iznosila 78 %, dok je prolaznost dječaka bila 73,9 %. Ukupno gledajući, u jednoj školskoj godini je 76 % učenika ove škole bilo sposobno za prelazak ili otpust, dok su ostali bili nesposobni.

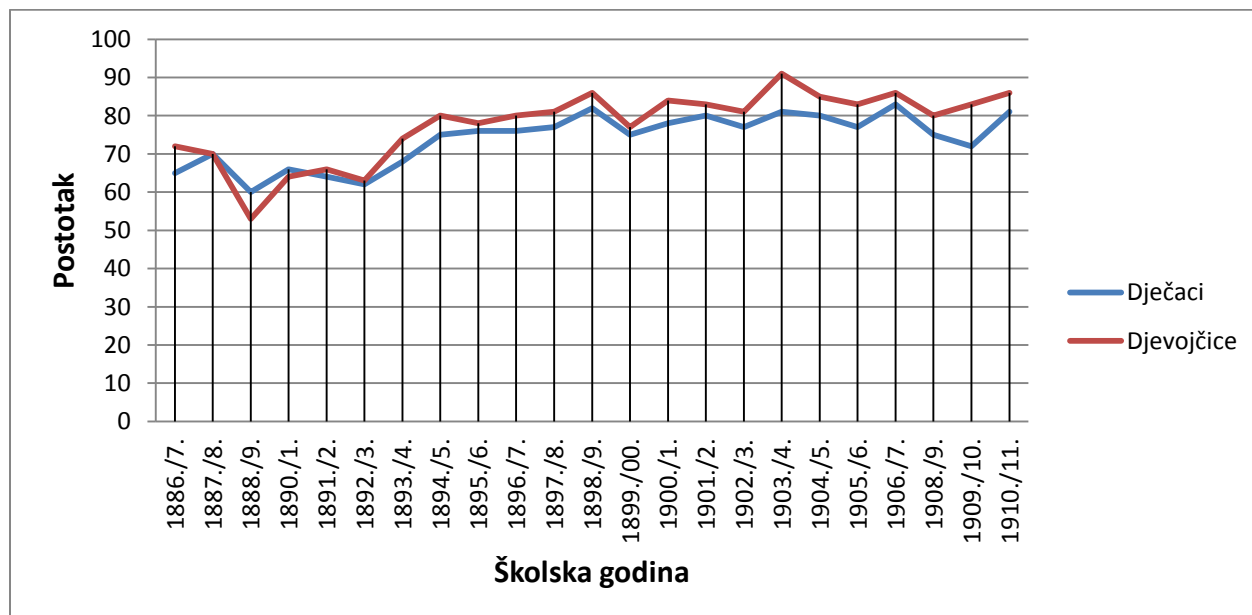
¹¹³ Društvo sv. Jeronima je bilo hrvatsko književno društvo koje je između ostaloga za cilj imalo promicanje hrvatske kulture i općenito kršćanske svijesti među Hrvatima.

Tablica 5. Postotak učenika sposobnih za otpust ili prelazak u viši razred

Školska godina	Dječaci	Djevojčice	Zajedno
1886./87.	65%	72%	68%
1910./11.	81%	86%	83%

Na dolje prikazanom grafikonu broj 1 može se zamijetiti spomenuti porast uspjeha prolaznosti i usporediti najuspješnije, odnosno najmanje uspješne godine kako dječaka tako i djevojčica.

Grafikon 1. Postotak dječaka i djevojčica sposobnih za prelazak u viši razred ili otpust iz škole

Redovito pohađanje škole bilo je glavni preduvjet za razvoj pučke prosvjete, stoga je država uvela striktno propise prema kojima su roditelji svoju djecu bili dužni redovito slati u školu. U protivnom bi stizala opomena od općinskog poglavarstva. Ako se nakon opomene stanje ne bi popravilo, roditelji su kažnjavani novčanom globom u iznosu od dvije do 20 kruna, ovisno o broju neopravdanih izostanaka, a mogla je nastupiti i kazna zatvorom od jednog do dva dana ukoliko taj iznos ne bi bio plaćen. Izostanak je bio dopušten u slučaju bolesti, smrtnog slučaja u obitelji, potrebe njegovanja bolesnih roditelja, zatim olujnog vremena, neprohodnih

putova zimi te zbog velikog siromaštva, odnosno oskudice odjeće ili obuće.¹¹⁴ Čini se kako roditelji u vrbovečkoj župi nisu dovoljno ozbiljno shvaćali svoju dužnost redovitog slanja djece u školu sve do 1901. godine, jer je zabilježen vrlo velik broj neispričanih sati. Krivicu je zasigurno nosilo i općinsko poglavarstvo. „*Organi, na kojih bijaše, da se brinu za marljiviji polazak škola, kano da nisu prodrli bili u duh šk. zakona, pa uz to nešto bijaše i zaborava na postojeće odredbe. Sa svimi naredbami išlo se tamo, da se je zapovijedajuć što, izvršenje tih odredaba obično stavljalo na savjest pojedinih organah i činovnikah, što nije uvijek patriotična odziva našlo.*“¹¹⁵ Naime, ukupni broj izostanaka do te godine nikada nije bio manji od 3500 sati, od čega se neispričani sati nisu spuštali ispod 2000, a ponekad su čak bili dvostruko veći od broja ispričanih sati. Od tada nadalje ukupni broj sati izostanaka, kao i broj neispričanih sati, uvelike se smanjuje, što znači da sve više raste svijest o potrebi redovitog polaženja škole. Valja uzeti u obzir i kako broj djece cijelo to vrijeme također raste, pa je napredak time još značajniji. Iako je od 20. stoljeća nadalje bilo još školskih godina s velikim brojem izostanaka, oni neispričani su drastično smanjeni.

Tablica 6. Ukupan broj izostanaka u satima

Školska godina	Ispričani	Neispričani	Ukupno
1886./1887.	1282	2298	3580
1906./1907.	953	185	1138

Krajem svake školske godine učitelji su slali općinskom poglavarstvu svoje iskaze o djeci koja su bila nemarna u polaženju škole. Općinsko poglavarstvo bi njihovim roditeljima na to slalo opomene. Nakon toga bi se izrekla te naposljetku i izvršila kazna. Ako se pokazalo da je sama opomena roditeljima bila dovoljna, kazna se ne bi morala provoditi. U spomenici je vođena evidencija prijava, opomena, izrečenih i izvršenih kazni. Ponekad nije jasno u kakvu međuodnosu su ti brojevi, jer negdje ima više izrečenih kazni od opomena ili više opomena od prijave. Primjerice, školske godine 1891./92. nemarno je polazilo školu 69 učenika, podijeljeno je 5 prijave, 316 opomena, 112 kazni je izrečeno, a izvršeno ih je 96. Nadalje, u evidenciji se ne mogu primijetiti bilo kakve razlike tijekom godina koje bi upućivale na linearno smanjenje ili

¹¹⁴ Kirin, str. 35 - 36.

¹¹⁵ Spomenica, str. 21.

povećanje spomenutih mjera, te ih ne možemo postaviti u bilo kakvu međuovisnost s drugim faktorima, poput broja neispričanih sati pojedine školske godine. U tablici 5 možemo vidjeti koliki je bio prosjek prijava, opomena, te izrečenih i izvršenih kazni u razdoblju od 1886./87. do 1906./07. školske godine.

Tablica 7. Prosječan broj prijava, opomena, izrečenih i izvršenih kazni zbog nemarna pohađanja škole u jednoj školskoj godini

Prijava	Opomena	Izrečenih kazni	Izvršenih kazni
25.7	61.7	30.2	28.4

Počevši od 1886. godine nadalje najmanje je dvoje učenika u jednoj školskoj godini bilo nemarno u pohađanju škole, a najviše ih je bilo 69. Prema početku 20. stoljeća te vrijednosti stalno variraju, pa ne možemo govoriti o bilo kakvu poboljšanju karakterističnom za neke druge već navedene parametre. U prosjeku je u jednoj školskoj godini bilo 16 učenika koji su nemarno polazili školu. Broj učenika koji su pak *prekidno* polazili školu uvelike je ovisio o tome je li određene godine bilo epidemijskih bolesti ili žestoke zime. Epidemijske bolesti su bile učestala pojava zbog kojih je školska obuka često i obustavljena. Najčešće su to bile ospice, kozice, kašalj hripavac, gripa, difterija, škrlat. Bilo je i raznih drugih bolesti, no one nisu zahvaćale širu populaciju učenika te zbog njih školska obuka nije morala biti obustavljena. Primjerice, školske godine 1900./01. zbog raznih bolesti i jake zime od ukupno 366 učenika čak je 136 učenika *prekidno* polazilo školu.¹¹⁶ Spomenimo i da se školska godina 1888./89. zbog kozica i ospica morala produljiti za čak dva mjeseca, jer je od ukupnog broja učenika samo polovica polazila školu, a šest učenika je izgubilo život.

Kada pogledamo cijeli period od 1886./87. do 1906./07. godine, možemo zaključiti kako je ukupno 84 % svih učenika polazilo školu marljivo ili vrlo marljivo.

¹¹⁶ Spomenica, str.166.

Tablica 8. Ukupna redovitost pohađanja svagdašnje škole u razdoblju od 1886./87. do 1906./07. godine

Vrlo marljivo	Marljivo	Prekidno	Nemarno
57%	27%	12%	4%

5.2. Učitelji

U razdoblju o kojem je riječ u Pučkoj školi Vrbovec radilo je ukupno 13 učitelja i 21 učiteljica. Ovaj veći broj učiteljica odraz je postepeno sve većeg obuhvaćanja djevojčica školovanjem kroz drugu polovicu 19. stoljeća. To možemo utvrditi i kroz podatke kako je 1874./75. godine u Hrvatskoj i Slavoniji (zajedno sa Vojnom Krajinom) bilo 973 učitelja te samo 277 učiteljica. Deset godina kasnije broj učiteljica se povećava na 483 dok se broj učitelja smanjuje na 788.¹¹⁷ Iako nemamo podatke za godine nakon toga, možemo pretpostaviti kako broj učiteljica i dalje raste te kako naposljetku postaju nositeljice obrazovanja, odnosno brojnije od učitelja. Najveći trag u ovoj školi ostavio je Adam Smaić, koji je obnašao funkcije ravnatelja, učitelja i orguljaša od 1873. do 1912. godine. Poslije njega najdulji staž imale su Marija Šafar (17 godina), Jelisava Časka (16 godina) te Leopoldina Kesterčanek (9 godina). Ostali su učitelji u školi radili u prosjeku samo nekoliko godina. Većina je onih koji su ovdje radili kao *namjesni*, *suptentni* ili *privremeni* učitelji, što objašnjava njihov prosječno kratak staž. Naime, učitelji su često izbivali zbog bolovanja, vršenja vojne službe ili pak zbog polaganja učiteljskih ispita u Zagrebu, pa su na njihovo mjesto dolazile zamjene. Bolovanja su učitelji uzimali zbog raznih razloga, no zanimljiv je onaj učiteljice Julijane Peroš 1893. godine. Ona je „*polazeći iz Zagreba na službovanje u Vrbovac, ozlijedila palac na lievoj ruci tako u željezničkim kolima, da je prema izdanim lječničkim svjedočbama cijeli mjesec u liječenju bila u Zagrebu.*“¹¹⁸

¹¹⁷ Gross, Mirjana, Agenza Szabo. *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992. str. 412.

¹¹⁸ Spomenica, str. 95.

Nadalje, školski zakon nalagao je da učiteljice prestanu sa svojom službom u trenutku udaje. Primjerice, „*prava učiteljica Olga Furlan-ova udala se je dana 14. siječnja 1905. za kr. pošt. i brz. činovnika u Zagrebu Milivoja Smaića, te je naravno tim danom i službovati prestala. Dobila je odpravnine 900 kruna.*“¹¹⁹ Učestale su bile i situacije u kojima su se određeni učitelji samovoljno odlučili premjestiti u neku drugu školu, vjerojatno zato što je bila bliža njihovu rodnu kraju ili možda zbog nekih drugih razloga. To je u spomenici izgledalo ovako: „*Naredbom vis. kr. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 12. kol. 1898. premješten je ureda radi učitelj Ljudevit Luketić iz Vrbovca u Jablanac.*“¹²⁰ Učitelji koji su položili osposobljavajući ispit za samostalnu službu postajali su *pravi* učitelji. „*Privremena učiteljica Paulina Štrucelj u mjesecu veljači položila je osposobljavajući ispit za samostalno službovanje na nižim pučkim školama, pa ju je na predlog obč. šk. odbora od 12. veljače 1907. vis. kr. zem. vlada, odjel za bogoštovje i nastavu dekretom od 8. ožujka 1907. br.:4975 imenovala pravom učiteljicom na ovoj obćoj pučkoj školi.*“¹²¹ U načelu je malo onih koji su ovdje radili kao *stalni* ili *pravi* učitelji. Osim navedenih naziva uz učiteljevo ili učiteljčino ime mogu se još pronaći odrednice poput *umirovljeni učitelj* ili *kandidat učiteljstva*. Oni su također dolazili na privremeni rad dok se ne bi pronašli oni koji bi radili za stalno.

Uz učitelje u spomenici je ukupno zabilježeno i 12 lokalnih župnika, koji su držali satove vjeronauka, no oni nisu svake godine popisivani, pa ih je vjerojatno bilo mnogo više. Među njima je najdulje predavao Stjepan Pavunić. Zanimljiva je priča vezana uz vjeroučitelja Josipa Lanovića, koji je radio u ovoj školi 1897. godine i koja pokazuje kako je tadašnji državni režim prodirao u najsitnije spore hrvatskog društva. Njega je kraljevska kotarska oblast u Križevcima kaznila novčanom globom od 70 forinti i kaznom zatvora od 14 dana zato što je prekorio sliku bana Khuena Héderváryja u nazočnosti djece te mu je temeljem rješenja kraljevske županijske oblasti u Bjelovaru zabranjeno vršenje službe vjeroučitelja u pučkim školama u Vrbovcu i Dijanešu. Nakon toga premješten je u Samobor u svojstvu kapelana.¹²²

S porastom broja djece rastao je i broj učitelja po školskoj godini. Tako od 1873. do 1883. godine ovdje u isto vrijeme radi dvoje učitelja, od 1885. – troje, od 1888. – četvero, a od

¹¹⁹ Spomenica, str. 195.

¹²⁰ Isto, str. 149.

¹²¹ Isto, str. 208.

¹²² Isto, str. 135.

1890. godine nadalje u Pučkoj školi Vrbovec službuje po pet učitelja te jedan vjeroučitelj. Ipak, peto učiteljsko mjesto zakonski je sistematizirano tek nekoliko godina kasnije. Naime, općinski školski odbor želio je pričekati izgradnju nove pučke škole u Dijanešu, koju bi počela pohađati djeca iz nekoliko sela, što bi eventulano smanjilo potrebu za petim mjestom u Vrbovcu. Kotarska oblast u Križevcima 1894. godine odlučila je da se peto učiteljsko mjesto ima definitivno zakonski popuniti. Uključujući bivšu Vojnu Krajinu, u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji je 1884./85. godine od ukupno 1271 škole, njih 75,8% imalo jednog učitelja, 16,1% dva, 3,1% tri, a njih 5% je imalo četiri učitelja.¹²³ Vrbovečka škola bi u tom slučaju spadala među 3,1% svih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, što bi mogli uzeti kao određeni pokazatelj kvalitete ove škole te dobrog materijalnog stanja lokalne općine, pogotovo kada uzmemo u obzir da neke općine u to vrijeme nisu imale sredstava za podizanje škole iako su imale više od 40 *sposobnjaka*.¹²⁴

Što se tiče učiteljskih primanja, Adam Smaić je, primjera radi, 1876. godine kao ravnajući učitelj uživao „*redovite plaće 400 for.; petgodišnjeg doplatka 40 for. funkc. doplatka 50; stan u naravi. Osim toga uživa drvarije 70 for. nagrade za opet. obuku 31 for. 50.; nagrade za orguljanje 50 for.; odštek za šk. livadu, preko koje željeznica ide, kao godišnjih kamatah 3 for. 15 nov; u naravi vrta, oranice, livada i vinograda oko 4' 12 hektara.*“¹²⁵ Marija Šafar je iste godine imala plaću od 400 forinti, petogodišnji doplatak 40 forinti, stan u naravi, vrt, drvarine 20 forinti te naknadu za opetovnu obuku u iznosu od 20 forinti. Klementina Iveković kao privremena učiteljica je imala pak 400 forinti plaće, vrt te 20 forinti drvarine. Istu osnovicu od 400 forinti uživali su i poslije Drugog školskog zakona. Nakon 1890. godine, kada u školi počinje raditi pet učitelja, funkcionalni doplatak je povišen sa 50 na 100 forinti. Ta je plaća u usporedbi s učiteljskim plaćama u 31 europskoj državi bila na 29. mjestu.¹²⁶ Naknada župnicima za vjeroučiteljsku službu iznosila je 60 forinti.

Učitelji nisu bili samo nastavnici u pučkoj školi, oni sudjeluju u svim važnijim kulturnim i društvenim svečanostima koje se odvijaju u Vrbovcu, ali i Zagrebu. Kada bi ugledne ličnosti poput bana, župana ili nadbiskupa posjetile Vrbovec, oni prisustvuju ceremoniji dočeka te im se posebno predstavljaju. Uz to obavljaju i mnoge druge funkcije koje pokazuju koliko su cijenjeni

¹²³ Gross, Szabo, str. 410.

¹²⁴ Isto, str. 410.

¹²⁵ Spomenica, str. 46.

¹²⁶ Franković, str. 258.

bili, kako u Hrvatskoj, tako i u samom Vrbovcu. U atmosferi sve jačeg buđenja nacionalne svijesti, povjerenost im je 1897. godine prikupljanje hrvatskih prethistorijskih i raznih drugih povijesnih spomenika. Kada se 1900. godine vodio narodni popis stanovnika, oni sudjeluju u svojstvu povjerenika popisa. Osim toga učitelji ove škole odlaze na razne izložbe i učiteljske skupove, kojima je cilj promicanje pedagoških načela u Hrvatskoj. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo je 1892. godine slavilo 50 godina od svog osnutka, što je proslavljeno Gospodarsko-šumarskom izložbom u Zagrebu. Cilj takve izložbe bio je prikazati gospodarski napredak hrvatskog naroda. Vrbovečka škola sudjelovala je u izložbi s raznim ručno izrađenim predmetima obrtnog i likovnog karaktera, koje su izradile učiteljice uz pomoć učenika. Cijela svečanost je temeljito opisana u spomenici, a Adam Smaić je zapisao i opasku kako nije daleko vrijeme kada će hrvatski narod stati uz bok „*drugim prosvijetljenim narodom, koji se razvijaju stoljeća, dok je hrvatski narod stražu stražio proti dušmanu svake slobode, vjere i kršćanstva – Turčinu.*“¹²⁷

Već iduće godine nastavnici ove škole posjećuju izložbu nastavnih pomagala i knjiga održanu u Zagrebu, kako bi se upoznali s najnovijim izumima na pedagoškom polju i kako bi najpraktičnije od prikazanog iskoristili u svojoj nastavnoj obuci. Izložbu iste tematike u Zagrebu ponovno su posjetili 1906. godine, a tog puta je i ova škola izložila svoje radnje. Bilo je još mnogo izložaba različitih karaktera koje su učitelji posjećivali, osobito u Zagrebu, no navedene su opisane s posebnom pažnjom. Zabilježeni su i učiteljski skupovi koje posjećuju djelatnici ove škole, a jedan od njih održan je 1897. godine u Narodnoj čitaonici u Vrbovcu, o čemu je izvijestio ondašnji časopis „Napredak“. Tada je izvedeno praktično predavanje iz zdravstvene švedske gimnastike (sobno vježbanje), koju je vodio učitelj gimnastike Đuro Karasić, nakon čega je Adam Smaić vodio raspravu o naobrazbi općenito.¹²⁸ Dvije godine kasnije u Križevcima učitelji su prisustvovali raspravi o naučnim osnovama iz 1874., 1888. i 1895. godine.

¹²⁷ Spomenica, str. 72.

¹²⁸ *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor: Savez hrvatskih učiteljskih društava, 1859. – 1945. Vrbovac 5. VI. 1897. M. Mayer. XXXVIII.687.

5.3. Dobrotvori škole

„Tko je zavirio samo ponešto u život našega dobroćudnoga puka, mogao je u mnogih kuća opaziti, da tuj vlada veliko siromaštvo tako da se često sbiva da roditelji svojoj dječici nemogu smoći ni najnuždnijega odijela.“¹²⁹ Svake školske godine posebno mjesto u spomenici zauzimale su zahvale svima koji su materijalnim sredstvima pomagali siromašnim učenicima i doprinosili boljem funkcioniranju škole. Tu se u prvom redu ubrajao pokojni župnik Janko Katanec. On je svojom oporukom osnovao zakladu za siromašnu djecu u iznosu od 100 forinti, za što je nalogom visoke vlade kupljena tzv. „erdeljska razteretnica“, kasnije nazivana *hrvatsko-slavonska zemaljska razteretnica*, a koja se nalazila u pohrani kod općinskog poglavarstva u Vrbovcu. „Ova je svota pretvorena u krunsku 4 % rentu, te je vinkulirana danom 20. veljače 1894.“¹³⁰ Postojala je i zaklada nekog Tretinjaka, koji je rodom bio iz obližnjeg sela Gaj. On je za života radio kao činovnik nadbiskupu i kardinalu Jurju Hauliku, čime je stekao popriličan imetak. Zaklada je podrazumijevala 250 forinti za siromašnu djecu iz sela Gaj te svotu od 100 forinti, iz kojih su rasle kamate, za njihova odijela i druge potrepštine. Objema zakladama upravljalo je općinsko poglavarstvo.

Nadalje, svake godine za Božić „*radostno presvjetla gospodja markezica Halwin de Piennes*“ davala je više od 100 forinti za nabavu odjeće i obuće siromašnoj djeci. Osim toga svake druge godine prigodom zaključnog ispita dala bi upisati najbolje učenike u Društvo sv. Jeronima, što je iznosilo oko 30 forinti. Istu stvar je umjesto nje nastavio raditi njen muž markiz Eugenne de Piennes ponekad do iznosa od 400 forinti, pri čemu se spominju raznovrsni odjevni predmeti za zimu poput „*kaputića, rekleca, opanaka, toplih rubaca i šešira*“.¹³¹ Ipak, pored svih godišnjih izdataka koje je učinio za siromašnu djecu, markiz de Piennes je po svojoj smrti veoma oštro osuđen u školskoj spomenici. „*Dne 6. siječnja 1911. preminuo je vlastelin vrbovački Marquis de Piennes u starosti od 85 godina. Pokopan bijaše dne 9. siječnja 1911. Sprovodu su prisustvovala škol. djeca. Buduć da se kraj svojeg velikog bogatstva (od 10 milijuna kruna) nije*

¹²⁹ Spomenica, str. 60.

¹³⁰ Isto, str. 139.

¹³¹ Isto, str. 104.

*oporukom sjetio niti Vrbovca niti škole nije vrijedno da se o njemu išta ovđe spominje.*¹³² U spomenici pak pučke škole u Poljani možemo pronaći samo riječi hvale: „*Preminuo je presv. g. marquis de Piennes, koji je osnovao zakladu za odijevanje siromašne škol. djece vrbovačke i poljanske škole, a i inače bijaše dobar otac i plemenit dobrotvor sve okolišne sirotinje. Bila mu od nas slava, a od Boga plaća!*“¹³³

Među osobite dobročinitelje ubraja se vrbovečka općina, koja je igrala vrlo veliku ulogu u uzdržavanju škole. Uz redovite troškove koje je iznašala, svake godine bi darovala po 50 forinti siromašnoj djeci za kupnju knjiga i ostalog školskog pribora te još dodatnih 20 forinti za djevojčice koje nisu bile u mogućnosti kupiti materijal za ručni rad, što je bio jedan od obveznih predmeta u školi. Poneke godine donirala je i dodatnih 15 – 25 forinti za nagradne knjige dobrim đacima, 15 forinti za nabavu poučnih knjižica i molitvenika te 10 forinti za upis djece u Društvo sv. Jeronima. Općina je ujedno pretplaćivala školu na razne časopise kao što su „Napredak“, „Slavonska pčela“, „Službeni glasnik“ te „Gosp. list sa seoskim gospodarom“.

Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade redovito je poklanjao najsiromašnijim đacima određeni broj knjiga (od 20 do 100). Župnici, koji su ujedno držali satove vjeronauka, poklanjali su razne poučne knjige ili lijepe sličice onoj djeci koja su se odlikovala u nauku vjere i koja su se lijepo ponašala.

Mnogo je i onih koji su školi pomagali na nematerijalan način. Tu se naročito istaknuo župnik Stjepan Valdec, koji je za školu uvijek nastojao iznuditi povoljnije uvjete, osobito po pitanju školskih prostorija te je na svakom koraku pokazivao kako mu je stalo do dječje naobrazbe.

Svake školske godine, nakon što bi se naveli ljudi koji su na neki način potpomogli rad pučke škole Vrbovec, bila bi ispisana zahvala, koja je najčešće izgledala ovako: „*Svim dobročiniteljem budi izrečena od strane učiteljskoga sбора, odnosno ove škole u ime nadarene mladeži usrdno hvala, a bila im kod Boga plaća! Živili i množili se takovi dobrotvori!*“¹³⁴

¹³² Spomenica, str. 230.

¹³³ Spomenica pučke škole Poljana, str. 12.

¹³⁴ Spomenica, str. 99, 105.

5.4. Vjerske dužnosti

Zadaća pučke škole je između ostaloga bila religiozno i moralno odgojiti učenika, što se promicalo izvršavanjem vjerskih dužnosti. Te dužnosti morali su izvršavati i svjetovni učitelji. Koliko je važno bilo ispunjavanje redovitih religijskih dužnosti govori činjenica kako se svaki učenikov izostanak iz mise pomno bilježio, a morao se i opravdati.¹³⁵

Nastava je obično započinjala 1. listopada, a od 1894. godine nadalje – 1. rujna. Na taj bi se dan učenici zajedno sa svojim roditeljima okupili u školi. U osam sati ujutro, kada bi zazvonila crkvena zvona, svi su odlazili na misu na kojoj bi mjesni kapelan i vjeroučitelj odslužio svečanu službu božju „*sazovom Duha Svetoga*.“ Nakon toga učenici bi se razmjestili u svoje razrede, gdje bi im njihovi učitelji uz nekoliko biranih riječi progovorili o značenju prvoga školskog dana, o ponašanju u školi, izvan škole, na ulici, kod kuće i naročito u crkvi. Osobito je isticano kako se starije osobe imaju poštovati i pozdravljati kršćanskim pozdravom „hvaljen Isus“. Svetu misu su učenici nastavljali polaziti svaki dan u pola osam ujutro osim u danima stroge zime, dakle od početka studenoga do kraja travnja, kada su išli samo nedjeljom i blagdanom. Nedjeljom zbog prevelikog broja djece i pomanjkanja prostora u crkvi nisu svi mogli prisustvovati istoj misi, pa su učenici I. i II. razreda prisustvovali ranijoj, a oni III. i IV. kasnijoj. Razlog takvog razmještaja učenika na misama bio je i zbog toga što su stariji učenici morali pjevati u crkvenom zboru. „*Na pjevalištu je tako malen prostor, da sva mladež na nj stati ne može, a kod poldanice su djeca višjih razreda nuždna poradi pjevanja, dakle zato i moraju poldanici doći, mladja mladež dolazi k ranijoj misi, jer i u crkvi ima prostora, buduć narod u manjem broju dolazi.*“¹³⁶

Učenici su se morali ispovjediti najčešće pet puta, i to na blagdan Svih Svetih, Božić, Uskrs, na dan sv. Vjekoslava, koji je bio zaštitnik školaraca (kasnije sv. Alojzije) te na kraju školske godine. Na dan sv. Vjekoslava, odnosno Alojzija, ujedno je održavana i prva pričest. Svake godine oko Tijelova, učenici i ostali stanovnici ove župe sudjelovali su u vjerskoj procesiji u obližnjem mjestu Lovrečina, a mještani i učenici pak iz tog mjesta na Tijelovo su sudjelovali u

¹³⁵ Kirin, str. 47 - 51.

¹³⁶ Spomenica, str. 50

ophodu u Vrbovcu. Čini se da je taj običaj vladao „od najdavnijih vremena.“¹³⁷ Od 1908. godine učenici svečanom službom Božjom slave tzv. Dječji dan, čija svrha je bila probuditi suosjećanje i brigu za „one koji stradaju.“ Učenici bi taj dan skupili određenu novčanu svotu, koju bi zatim poslali „udruzi učiteljica“ u Zagreb.

Uz navedene nabožne dužnosti učenici i učitelji sudjelovali su još na mnogim drugim katoličkim obredima, procesijama i svečanostima. Kroz svaku školsku godinu svečanom službom Božjom i praznikom proslavljeni su važniji datumi poput imendana i rođendana cara Franje Josipa I., jubilarne godišnjice njegove krunidbe te imendana njegove žene carice Elizabete (u spomenici *Jelislava*). Primjerice, Franjo Josip se na svečanoj misi slavio sljedećim riječima: „Svemogući ga Bog poživi i uzdrži na sreću svih vijernih mu podanika na mnoga ljeta: Živio naš premilostivi car i kralj Franjo Josip I.“¹³⁸ Slavio se i imendan bana Khuena Hedervaryja, jubilarno ustoličenje aktualnog pape te mnogi drugi datumi. Mise zadušnice zajedno s danima žaljenja održavale su se na datume smrti najvažnijih državnih uglednika ili pripadnika vladajuće obitelji poput, primjerice, prijestolonasljednika Rudolfa, koji je počinio samoubojstvo 1889. godine, na dan ubojstva carice Elizabete 1898. godine ili kada je preminuo biskup Josip Juraj Strossmayer 1905. godine.

Ovisno o nadoknadama zbog bolesti koje su se javljale među učenicima nastava je završavala krajem kolovoza ili rujna misom zahvalnicom i pjesmom „Tebe Boga hvalimo“, a od 1894. nadalje nastava je završavala krajem mjeseca lipnja.

¹³⁷ Spomenica, str. 50

¹³⁸ Isto, str. 145.

6. Pučke škole u Dijanešu i Poljani na početku 20. stoljeća

Pučke škole u Dijanešu i Poljani osnovane su ponajprije kako bi rasteretile pučku školu u Vrbovcu, u kojoj je broj učenika prema kraju 19. stoljeća postao prevelik za ondašnje kapacitete zgrade. Ujedno se na taj način željelo olakšati djeci iz navedenih sela, jer su morala svakodnevno pješaćiti do vrbovečke škole, udaljene oko šest kilometara. Kako se ove škole nalaze u vrbovečkoj župi, tj. općini, gotovo isti ljudi sudjeluju u njihovu upravljanju. Inspiciraju ih isti lokalni i županijski školski nadzornici kao i u Vrbovcu, a lokalni liječnik Julije Heninger u tom razdoblju pregledava učenike u sve tri škole. Također, koliko se može iščitati u spomenicama ovih škola, čini se kako je vjeronauk predavao isti župnik, a sve tri škole su obavljale iste vjerske dužnosti propisane zakonom. No, bez obzira na navedene sličnosti, pučke škole u Dijanešu i Poljani nisu bile na razini uređenja vrbovečke škole. Čini se kako je općini Vrbovec svakako prioritet bila pučka škola u Vrbovcu, zbog čega je malo sredstava ostajalo za druge dvije škole.

Selo Dijaneš nalazi se šest kilometara sjeverozapadno od Vrbovca. Škola u Dijanešu osnovana je 1897. godine. Nastavu je držao jedan nastavnik u jednom odjeljenju. U samim svojim počecima škola je imala problema s pomanjkanjem prostora i školskih klupa, pa je prvo polugodište obuka održavana u dva turnusa. Ubrzo je dovršena školska zgrada, te je već drugo polugodište obuka nastavljena u cjelodnevnom turnusu, no i dalje je bilo premalo školskih klupa, zbog čega se moralo improvizirati sa sjedenjem.

Uz školu se, naravno, nalazio školski vrt, iako ne znamo u kojem je bio stanju ni koje je bio veličine, jer je u spomenici zabilježeno samo kako je školske godine 1911./12. razdijeljeno među narodom oko 200 oplemenjenih voćaka.¹³⁹ Bilježili su se i urodi žita, vinove loze, graha te nekih drugih poljoprivrednih proizvoda te su se pored toga navodile njihove prodajne cijene. Iz teksta, nažalost, nije moguće razlučiti mislilo li se na urod školskog vrta ili na sveopći urod u selu. Svake školske godine upisivani su klimatski uvjeti po pojedinom godišnjem dobu. Ponekad je upisana čak i temperatura zraka te na koji način su vremenske prilike utjecale na godišnji urod. Tako je, primjerice, u ljeto 1912. godine prosječna temperatura na suncu puna tri mjeseca bila 45 °C, što je izazvalo veliku sušu te je zabilježeno da je velika sreća za sve stanovnike Dijaneša što

¹³⁹ Spomenica opće pučke škole Dijaneš. str. 42.

je školski bunar bio uvijek pun.¹⁴⁰ U jesen iste godine zabilježene su velike poplave uzrokovane izlivanjem obližnjeg potoka Duljevska, što je zanimljivo zato što danas taj potok gotovo više ne postoji.¹⁴¹

Škola je u svojim počecima imala samo dva nastavna pomagala, teško je i pretpostaviti koja, dok je školska knjižnica brojila četiri djela i šest svezaka.¹⁴² Kad se ti brojevi usporede s nastavnim pomagalima i knjižnicom u pučkoj školi Vrbovec, to je izrazito malo. Naravno, treba uzeti u obzir kako je škola bila tek u svojim počecima pa nas ne treba čuditi kako je po tom pitanju bila u nedostatku. No, čini se kako škola tijekom godina nije uznapredovala u svojim fizičkim karakteristikama, jer tek 15 godina kasnije nalazimo opis kako je zapuštena, ali da unatoč tome uspijeva postići dobar uspjeh među učenicima.

U godini osnutka škole svakidašnju školu polazilo je 80 učenika, dok je opetovnicu polazilo njih 22.¹⁴³ Deset godina kasnije u svakidašnjoj školi bilo je 118 učenika, a u opetovnici 33.¹⁴⁴ Kako je broj učenika rastao, ponovno se moralo pribjeći uvođenju obuke u turnusima, tako da su od školske godine 1903./04. prvi razredi imali obuku ujutro, drugi popodne, a treći i četvrti cijeli dan. Obuka se kasnije zbog daljnjeg porasta školskih polaznika nastavljala u turnusima, ali u drugim oblicima.

Svake školske godine uspjeh učenika je smještan u četiri reda odlike, u suprotnosti s evidentiranjem uspjeha u vrbovečkoj spomenici, koja je uspjeh učenika kategorizirala kao sposobne, odnosno nesposobne za prelazak u viši razred. Od 1905. godine uveden je peti razred te su od tada nadalje učenici podijeljeni na pet razreda svakidašnje škole te tri tečaja opetovnice, a što na primjer nije primijećeno u vrbovečkoj spomenici. Osim toga u ovoj školi se od 1912. godine održavao tečaj za analfabete te tzv. „*ambulantni kućanski tečaj*“.¹⁴⁵ Vjerske dužnosti su obavljane kao i u školi u Vrbovcu, no za razliku od učenika u toj školi, učenici u Dijanešu nisu svaki dan polazili svetu misu, već su odlazili u crkvu u Vrbovec samo nedjeljom i blagdanom. Razlog tome bila je, naravno, prevelika udaljenost crkve.

¹⁴⁰ Spomenica opće pučke škole Dijaneš. str. 42.

¹⁴¹ Isto, str. 45.

¹⁴² Isto, str. 2.

¹⁴³ Isto, str. 3.

¹⁴⁴ Isto, str. 20.

¹⁴⁵ Isto, str. 27.

U spomenici je zapisana frustracija učiteljeva zbog toga što su učenici zakinuti za mise početkom i krajem školske godine: „*Na žalost mora se ovdje napomenuti i to, da je valjda jedina škola u Hrvatskoj i Slavoniji škola u Dijanešu koja nema sa djecom 'veni sancte' niti 'te deum' i tako djeca niti počmu sa sv. misom niti svrše. – a tko je tomu kriv? Onaj, koji bi najviše o tom morao nastojati! Župnik!*“ To pokazuje kolika je važnost takvih obreda bila za ondašnjeg učitelja. S vremenom je pučka škola u Dijanešu naposljetku dobila svoje mise za početak i kraj nastave.

Većina učenika školu je polazila marljivo i redovito, s pohvalnim vladanjem i kvalitetnim uspjehom. Roditelji učenika koji su bili nemarni u pohađanju škole bili su, naravno, prijavljivani i novčano kažnjavani. Kako su službovali samo jedan učitelj te jedan vjeroučitelj, troškovi škole su bili vrlo mali, dok nisu zabilježeni nikakvi izvanredni troškovi koji se tiču popravaka ili održavanja školske zgrade. Iako vidimo da uvjeti u ovoj školi nisu bili baš bajni, to se nije spominjalo u spomenici, za razliku od škole u Poljani, gdje je nezadovoljstvo lošim uvjetima istaknuto vrlo često.

Poljana se nalazi pet kilometara južno od Vrbovca, a pučka škola u tom mjestu osnovana je 1908. godine. Nju su polazila djeca iz same Poljane te sela Prilesje, dakle oba mjesta koja su do tada ovisila o pučkoj školi u Vrbovcu. Nastavu u Poljani je, kao i u Dijanešu, držao jedan nastavnik u jednom odjeljenju. Prosječno je u prvih deset godina od osnutka škole u svakidašnjoj školi bilo 95 učenika, a u opetovnoj 26, što je za školu s jednim odjeljenjem vrlo mnogo. Po pitanju tolikog broja djece zabilježeno je 1912. godine kako svi učitelji općine Vrbovec ne žele više obučavati više od 80 učenika, na što je općinsko vijeće odlučilo pružiti učiteljima novčanu naknadu za svako prekobrojno obučavanje djece, čime su učitelji naposljetku bili zadovoljeni.¹⁴⁶

Općina je pretplaćivala školu na brojne časopise te donirala određenu svotu za kupovinu knjiga. No i pored toga može se reći kako u prvih nekoliko godina od osnutka nije mnogo učinila za poljansku školu i njene učitelje, te su stoga prema njoj u spomenici upućivane žestoke kritike. Osobito je isticano kako je općina, pored onoga što joj je zakon imperativom nalagao, nerado svojevrijedno doprinosila dobrobiti škole. Iako je školska knjižnica brojila više od 110 djela, većina knjiga je bila neuvezana, a od takvih onda nije bilo koristi, jer ih narod nije mogao

¹⁴⁶ Spomenica opće pučke škole Poljana, str. 19.

posuđivati. Uz to je nedostajao i ormar za knjige, pa se nisu mogle numerirati i odijeliti učiteljske od učeničkih. Općinsko vijeće bilo je gluho na takve zahtjeve, pa u svojim proračunskim sjednicama nije uračunavalo svote za, primjerice, uvez knjiga: „*Ali nažalost naši opć. 'Oci' toga ne shvaćaju, a opet nema nikakove nade, da bi barem u skoroj budućnosti mogli 'bolje' shvaćati!*“¹⁴⁷ Kao za knjižnicu, „*rodoljubna gospoda od općinskog vijeća*“ nemar su pokazivala i prema školskom inventaru, za koji se moralo čekati po nekoliko godina nakon zahtjeva. Zbog toga je škola često bila prisiljena dio od svote namijenjene za kupovinu knjiga iskorištavati za školski inventar, poput školske godine 1910./11., kada je kupila pilu za piljenje školskih drva te trokut i ravnalo za školsku ploču.¹⁴⁸ U nedostatku financijske pažnje od strane općine osobito se iskazivala zemaljska zajednica u Poljani: „*I opet sa žalošću mora se konstatirati, da mj. z. z. Poljana, gdje su na upravi sami neuki seljaci pokazuje više ljubavi za interese i napredak škole nego li općina pod čijim se skrbništvom nalazi škola. Tako je votirala mj. z. z. Poljana za nabavu decimalne vage za školu. Vaga je i kupljena sa potrebnima utezima i unešena u inventar pod br. 89.*“¹⁴⁹

Škola u Poljani nije mogla doći na svoje ni po pitanu učiteljskog stana, za koji je godinama čekala odobrenje zahtjeva za nadogradnju krušne peći, kokošinjca i svinjca. U toj priči ponovno je uskočila zemaljska zajednica u Poljani te donirala potrebnu drvenu građu. Spomenica te škole svjedok je i čestih frustracija zbog malih učiteljskih plaća, zbog čega je svaka promjena u hrvatskoj vladi dočekivana s nadom u bolje sutra. Banskim odredbom u siječnju 1912. godine povišene su učiteljske plaće za 25 %, što je isplaćivala zemaljska blagajna u Zagrebu preko općina. No, ovdje opet dolazi do nekih nepravilnosti u kojima poljanska škola optužuje vrbovečku općinu da isplaćuje spomenutu povišicu neuredno i neredovito.

Od otprilike školske godine 1912./13. uvjeti u školi postaju nešto povoljniji. Tada se pristupilo nužnim popravcima oko školske zgrade i vrta, uloženo je nešto u školsku knjižnicu i za nastavna pomagala, dok se materijalno stanje učitelja također poboljšalo. Iako općina nije udovoljila svim potrebama škole ni ispunila sve nade, ipak je počela pokazivati potrebnu volju i inicijativu, što nije bio slučaj na početku.

¹⁴⁷ Spomenica opće pučke škole Poljana. str. 17.

¹⁴⁸ Isto, str. 10.

¹⁴⁹ Isto, str. 18.

Kao što je spomenuto, i u ovoj školi je postojao školski vrt, ali on je zbog močvarnog nepropusnog tla bio beskoristan. Općina je uložila određeni iznos kako bi se taj vrt doveo u red, ali navodno nije bilo ljudi koji bi to izvršili. „Učitelj bi, već radi vlastitog interesa, ali ne ide radi krhkoga zdravlja, a težaci i radnici, kojima je to kruh ne će; sad da li radi lijenosti ili radi toga, što ne znadu cijeliti vrijednost novca, tko da znade?“¹⁵⁰ Pored toga spominje se kako i nije bilo praktično truditi se oko školskog vrta zbog učestalih krađa, što je sarkastično opisano u spomenici: „Imade jedan dio suseljana, koji su upravo stravstveno zauzeti za uzgoj voćaka, pa čim opaze, da u škol. vrtu što naliči na voćku – bilo cijepljeno ili ne – brže bolje si to prisvoje i to naravski u noći (za hlada). Da pako nema sumnje, da je to nestalo možda nenaravnim načinom, pogaze usput ono malo kukavnog povrća što je teškom mukom niklo iz tvrde ilovače.“¹⁵¹

Zanimljiv je slučaj bio sa spomenutim učiteljem krhkoga zdravlja, Viktorom Tomcem, koji je obolio na vojnim vježbama u vrijeme školskih praznika 1911. godine te je premješten tri godine kasnije. „Kako se učitelj V. Tomac u ovome mjestu nikako ne može oporavit jedno radi nezdravog mjesta, a drugo radi teškog rada u jednorazrednoj školi, molio je, da bude odavle premješten u zdravije mjesto, ali i opet – badava. I kr. kot. liječnik, kao i opć. liječnik vrbovački preporučili su kr. zem. vladi da bude premješten, ali nije bilo uvaženo. I tako iz jedne bolesti u drugu; 5 mjeseci u školi, 5 mjeseci na dopustu, 2 mjeseca praznici i godina se pomalo smica, dok se i zadnja ne dosmica, a dotle učo šuti pa trpi.“¹⁵² On je nadomješten tek 1915. godine, te je jedan od prvih stavaka u spomenici sljedeći: „Djeca su u školi silno zaostala, jer prave obuke nije bilo čitavu godinu.“¹⁵³

Osim navedenih problema s kojima se susretala škola u Poljani, funkcionirala je po istim načelima kao i pučka škola u Vrbovcu. Polazak škole je svake godine bio dobar, kao i napredak djece. Potonje se bilježilo kao i u vrbovečkoj spomenici, dakle na učenike sposobne na prelazak u viši razred i one nesposobne, a dva najbolja učenika upisivana su u Društvo sv. Jeronima. Kao i u Dijanešu, u ovoj školi funkcionira pet razreda svakidašnje škole te tri tečaja opetovnice. Misu su djeca polazila samo nedjeljom i blagdanom te na dane propisanih vjerskih dužnosti.

¹⁵⁰ Spomenica opće pučke škole Poljana. str. 21.

¹⁵¹ Isto, str. 21.

¹⁵² Isto, str. 24.

¹⁵³ Isto, str. 36.

7. Zaključak

Školstvo u Hrvatskoj počinje doživljavati svoj uspon nakon prvoga školskog zakona 1874. godine. Pučka škola u Vrbovcu direktno provodi odluke toga zakona te sve školske aspekte koncipira prema njegovim odrednicama. Važnost toga zakona je prepoznata i u spomenici vrbovečke škole pa često nalazimo pozitivne reakcije poput ove: „*Visokoj vladi lebde pred očima doista one rieči, da na mladjih svijet ostaje, da nastoji svimi sredstvi, kako bi i naša domovina mogla se dovinuti do onoga stepena, da će moći uz bok se stati inim naprednim narodom, koji su se razvijali dok je Hrvat za svu Europu ratovao.*“¹⁵⁴ Škola je nastavila s provođenjem svih promjena koje donosi Odjel za bogoštovlje i nastavu Visoke kraljevske zemaljske vlade, koje se uredno dostavljaju na adresu škole. Pritom se može primijetiti odlična koordinacija u nadzoru i upravljanju školom između države i općinskoga školskog odbora, preko županije i kotara. Škola je, za razliku od mnogih drugih sela, odnosno manjih mjesta iz toga vremena, imala odličnu financijsku podršku od svoje općine zbog čega je funkcionirala na vrlo visokoj razini. U školi od 1890. godine službuje pet učitelja te jedan vjeroučitelj. Svi troškovi se podmiruju iz općinske blagajne, time se misli na plaće učitelja te uzdržavanje škole, dok razni dobrotvori financijski pomažu školovanje siromašnih učenika. Iako školom više nije upravljala crkva, već država, odnosno školski odbor sastavljen od svjetovnih članova, učenici su osim vjeronauka obavljali stroge i svakodnevne vjerske dužnosti u lokalnoj crkvi ili kroz razna hodočašća i procesije, a svi svečani trenutci, poput početka ili kraja nastave, rođendana istaknute ličnosti, posjeta uglednih osoba itd., slavili su se misom u crkvi.

Škola je bila opremljena sa svime potrebnim za kvalitetno održavanje nastave. Njezin inventar, nastavna pomagala i namještaj bili su u skladu sa zahtjevima školskog zakona. Uz to, škola je imala svoju knjižnicu (koja je svake školske godine bila bogatija za najnovije knjige iz toga vremena), a pored zgrade *gombalište* i školski vrt. Zbog konstantnog porasta broja školskih obveznika, najveći problem za ovu školu je predstavljao nedovoljan kapacitet školske zgrade a koja je sagrađena 1865. godine. Od 1884. godine to je rješavano iznajmljivanjem dodatnih prostorija u obližnjem samostanu, no broj učenika je toliko rastao da se i to rješenje pokazalo

¹⁵⁴ Spomenica pučke škole Vrbovec, str. 5.

nedovoljnim. Pokušavalo se i održavati nastavu u dvije smjene, primjerice, ujutro za dječake, popodne za djevojčice, što je bilo neprikladno u metodičkom smislu zbog manjka predviđenih sati. Naposljetku je vrbovečka općina odlučila stati tome na kraj pa je 1891. godine kupila zgradu spomenutog samostana i do 1893. ju preuredila u školu s ukupno pet učionica. Iako bi za današnje pojmove bilo idealno da je škola imala osam učionica i učitelja za svaki odjel (od 1. do 4. razreda) i spol, u njoj je radilo pet učitelja u pet razrednih odjela. Ta zgrada se prostorno pokazala dostatnom sve do 1952. godine, kada je zbog starosti porušena. Ipak, vjerojatno bi se i ona pokazala nedovoljno velikom za sve učenike da nisu sagrađene nove pučke škole 1897. i 1908. godine u obližnjim selima Dijanešu i Poljani, na koje je ukupno otpadalo 200-tinjak učenika. Upravo na primjeru vrbovečkoga kraja vidimo kako je zakonska odredba o obveznom završavanju pučke škole rezultirala porastom izgradnji pučkih škola u Hrvatskoj, jer početkom 20. stoljeća na ovom području, u promjeru od šest kilometara oko Vrbovca, djeluju čak tri.

Broj školskih obveznika u pučkoj školi Vrbovec cijelo vrijeme rapidno raste. Vrhunac je dostignut 1894. godine, kada je bilo čak 796 školskih obveznika, od čega je 687 bilo u redovnoj školi, a 109 u opetovnici. Od toga je upisano 514 učenika u redovnu školu, a u opetovnicu 96. Kada u pet razrednih odjela smjestimo, primjerice, 514 djece, govorimo, dakle, o prosječno 103 djeteta u isto vrijeme u jednoj učionici. Danas bi se takvi uvjeti smatrali nezamislivima i bilo bi zanimljivo vidjeti kako su se tadašnji učitelji nosili s tim. Dakako, to je najveći zabilježen broj neke školske godine, on se uvelike smanjio izgradnjom novih škola u spomenutim mjestima Dijanešu i Poljani, dok je u godinama koje su joj prethodile, kao što smo vidjeli, broj također bio daleko manji.

Čini se kako je škola u početnim godinama od donošenja prvoga školskog zakona u Hrvatskoj imala problema s neredovitim polaskom škole. Naime roditelji nisu ozbiljno shvatili zakonsku obvezu slanja djece u školu, a općinski organi koji su o tome morali brinuti nisu kvalitetno nadzirali ni sankcionirali taj problem. No, situacija se postupno popravila od 1890. godine nadalje.

Pučke škole u Dijanešu i Poljani su škole s jednim nastavnim odjeljenjem te s jednim učiteljem. Njihov broj učenika se prosječno kreće oko broja 100. Funkcioniraju prema istim načelima kao i škola u Vrbovcu, ali ne i u jednako dobrim uvjetima. Vrbovec je mnogo veće mjesto sa mnogo više školskih obveznika u odnosu na Poljanu i Dijaneš, pa nas ne treba čuditi

što uživa primat kod mjesne općine, koja je zadužena za njihovo upravljanje. Zbog toga je pučka škola u Vrbovcu financijski privilegirana, primjerice, po pitanju nastavnih pomagala, školske knjižnice te ostalog školskog inventara. Valja uzeti u obzir kako su škole u Dijanešu i Poljani za razdoblje o kojem govorimo (početak 20. stoljeća) bile tek u svojim počecima pa bi trebalo vidjeti kako su napredovale kroz godine te jesu li još uvijek bile zakinite u odnosu na pučku školu Vrbovec.

Izabrao sam ovu temu jer me kao povjesničara zanima regionalna, odnosno zavičajna povijest, pa sam kroz prizmu školstva u vrbovečkom kraju ujedno želio istražiti i navike ljudi u 19. i početkom 20. stoljeća. Odlučio sam se za to razdoblje, jer je ono najdetaljnije opisano u spomenici pučke škole Vrbovec, kao najvažnijem izvoru za istraživanje njezine povijesti. Naime, nakon zaključne školske godine 1910./11., zapisi u spomenici škole se ponavljaju prema istom principu dulji niz godina, ali u daleko kraćem obliku, tako da nema nekog novog ili zanimljivog sadržaja. Jedna školska godina je u ovom razdoblju ponekad pokrivena na čak deset stranica, a nakon toga tek na jednu do dvije. Sadržajno je također mnogo bogatije ovo razdoblje, jer se događaju mnoge stvari bitne za razvoj škole, time mislim na problematiku oko uređenja nove školske zgrade, školskog vrta itd. Tu su slikovito opisane i aktivnosti kojima škola svjedoči, poput raznih vjerskih svečanosti, lokalnih proslava, učiteljskih skupova, izložbi te posjeta državnih i vjerskih uglednika ovom kraju. Bilo je, primjerice, zanimljivo čitati vrlo detaljan opis posjeta bana Khuena Hedervaryja 1890. godine ili opis dočeka cara Franje Josipa I. 1895. godine, koji na putu do Zagreba vlakom samo prolazi kroz Vrbovec. Takve i sve ostale zanimljivosti koje spomenica iznosi, nažalost, nisu stale u ovaj rad. U promatranom razdoblju osnovane su dodatne dvije pučke škole na području Vrbovca, što je još jedan od razloga odabira baš tog vremenskog perioda. Iako potonje škole nisu opisane detaljno kao vrbovečka, odlično su nam poslužile za međusobnu usporedbu. Nadam se da će ovaj rad biti poticaj daljnjem istraživanju i sistematizaciji podataka vezanih uz razvoj školstva u vrbovečkom kraju.

8. Bibliografija

a) Izvori

Cuvaj, Antun. *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. sv. I – IV. Zagreb: Kr. Hrvatsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1907. – 1912.

Hrvatski školski muzej, Fond: A 4323 (r) Anketni list o školi u Vrbovcu 1960. godine.

Hrvatski školski muzej, Fond: A 4323 (r) Dokumentacija o školama - statistički podatci 1938/39. godine.

Hrvatski školski muzej, Fond: A 4323 (r) Podatci o državnoj narodnoj školi u Vrbovcu 1938. godine.

Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor: Savez hrvatskih učiteljskih društava, 1859. – 1945. Vrbovac 5. VI. 1897. M. Mayer. XXXVIII.687.

Spomenica Obće pučke škole Dijaneš, Fond Osnovne škole Dijaneš

Spomenica Opće pučke škole Poljana, Fond 2. osnovne škole Vrbovec

Spomenica Pučke škole Vrbovec, Fond 1. osnovne škole Vrbovec

Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Narodna tiskara dr. Ljudevita Gaja, 1874.

b) Literatura

Buturac, Josip. *Vrbovec I okolica: 1134. – 1984*. Vrbovec: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1984.

Franković, Dragutin [et al.]. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

- Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber, 2003.
- Goldstein, Ivo [et.al.]. *Hrvatske županije kroz stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga, 1996.
- Gross, Mirjana, ur. *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981.
- Gross, Mrijana. *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860*. Zagreb: Globus, 1985.
- Gross, Mirjana, Agenza Szabo. *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.
- Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam international, 2010.
- Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750 – 1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
- Kirin, Josip. *Uređenje pučke nastave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji sa napatkom o školskoj administraciji*. (2. prerađeno popunjeno izdanje). Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), 1909.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. „Gospodarski razvoj Vrbovca u prvoj polovini 20. stoljeća.“ *Vrbovec u prošlosti i sadašnjosti: radovi sa znanstvenog skupa posvećenog 750. obljetnici prvoga pisanog spomenika o Vrbovcu*. Vrbovec: Ogranak Matice hrvatske, 1995.
- Laszowski, Emilij. *Iz prošlosti Vrbovca. Rodnoga mjesta hrvatskoga bana Petra grofa Zrinskoga: o 300-godišnjici njegova rođenja (1621. – 1921.)*. Vrbovec: Matica hrvatska Vrbovec, 2000.
- Raguž, Mirko. *Pedagoški učinci školskih propisa i zakona do 1918. na hrvatsko pučko školstvo: doktorska disertacija*. Zagreb: M. Raguž, 2004.
- Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana [et. al]. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860. – 1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.

Tomljenović, Ružica [et al.]. *Monografija I. osnovne škole Vrbovec 1669. – 1999.* Vrbovec : Matica hrvatska Vrbovec, 2002.

Vranješ-Šoljan, Božena. *Stanovništvo banske Hrvatske: demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.* Zagreb: Educa, 2009.

9. Sažetak

Pučka škola u Vrbovcu je krajem 19. i početkom 20. stoljeća funkcionirala prema odredbama školskih zakona iz 1874. i 1888. godine. Nastava se održavala u školskoj zgradi izgrađenoj 1865. godine. Broj učenika je svake godine sve više rastao, pa je kapacitet škole bio nedovoljan, stoga je vrbovečka općina odlučila 1891. godine kupiti zgradu samostana redovnica sv. Magdalene te je preurediti u školu. Zbog daljnjeg rasta broja učenika, sagrađene su pučke škole u obližnjim selima Dijanešu i Poljani 1896. odnosno 1908. godine.

10. Popis priloga

Tablica 1. Broj učenika pojedinih godina

Tablica 2. Prosječan broj učenika u pojedinom razdoblju

Tablica 3. Prosjek broja učenika u jednoj školskoj godini prema vjeri za razdoblje od 1886. do 1911. godine

Tablica 4. Prosjek broja učenika u jednoj školskoj godini (od ukupno 25) prema narodnosti

Tablica 5. Postotak učenika sposobnih za otpust ili prelazak u viši razred

Tablica 6. Ukupan broj izostanaka u satima

Tablica 7. Prosječan broj prijava, opomena, izrečenih i izvršenih kazni zbog nemarna pohađanja škole u jednoj školskoj godini

Tablica 8. Ukupna redovitost pohađanja svagdašnje škole u razdoblju od 1886./87. do 1906./07. godine

Grafikon 1. Postotak dječaka i djevojčica sposobnih za prelazak u viši razred ili otpust iz škole